

“ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน”

รวบรวมโดย คณิษา รอดเรืองศรี ©2000

แนวความคิดเกี่ยวกับคติความเชื่อ

ความหมาย สาเหตุ ประเภท และประโยชน์ของคติความเชื่อ

“คติ” พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานปี 2525 ได้ให้ความหมายไว้ว่า

“คติ 1 (คะ-ติ) น. การไป; ความเป็นไป. (ป.)

คติ 2 (คะ-ติ) น. แบบอย่าง, วิธี, แนวทาง

คติชาวบ้าน น. เรื่องราวของชาวบ้านที่เป็นของเก่าเล่าปากต่อปาก และประเพณีสืบๆกันมา หลายชั่วอายุคน ในรูปของคติความเชื่อ ประเพณี นิยาย นิทาน เพลง ภาษิต ปรีศนาบททนาย ศิลปะ สถาปัตยกรรม ตลอดจนการเล่นของเด็ก, วิชาที่ว่าด้วยเรื่องเหล่านั้น.”¹

ส่วนคำว่า “เชื่อ” พจนานุกรมฉบับเดียวกันได้ให้ความหมายไว้ว่า “เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ”²

ดังนั้น “คติความเชื่อ” จึงหมายถึง เรื่องราวของชาวบ้านที่เล่าหรือประเพณีสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ในรูปแบบต่างๆ เช่น ประเพณี นิยาย นิทาน เพลง ศิลปะ สถาปัตยกรรม เป็นต้น เรื่องราวและพฤติกรรมเหล่านี้ ชาวบ้านได้ร่วมปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเกิดเป็นแบบอย่างหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต

กิ่งแก้ว อัดถากร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ แบ่งความเชื่อของคนในสังคมออกเป็น 2 ระดับ³ ได้แก่

1. ความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุมีผล และอธิบายสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด มีระบบ และเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในชาติ

2. ความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนถึงปฏิบัติตามประเพณี

จากความหมายและระดับของคติความเชื่อ จะเห็นได้ว่าขอบเขตของความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในสังคมนั้น กว้างขวางมาก อาจดูได้ทุกอย่าง ตั้งแต่ในชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ไปจนถึงการเมือง คติความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมและสภาพสังคมอย่างแยกไม่ออก

¹ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2531), หน้า 165.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

³ กิ่งแก้ว อัดถากร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์, “ความเชื่อ,” เอกสารการสอนชุดวิชาศึกษาศาสตร์ (หน่วยที่ 8-15) (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528) หน้า 662-669, อ้างถึงใน จิรากรรณ์ กัทธากานุกัทร, สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย (ม.ป.ท. : โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 11-12.

ส่วนสาเหตุของความเชื่อนั้น เกิดจากความไม่รู้ และความไม่รู้ก็ทำให้เกิดความกลัวเป็นหลัก จึงทำให้เกิดความพยายามในการแสวงหาคำตอบของความไม่รู้นั้น ซึ่งการตัดสินใจเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้นอาจตัดสินใจเอาเองว่าสิ่งนั้นมีเหตุผล หรืออาจไม่มีเหตุผลเลยก็ได้ ดังเช่นที่ ภิญโญ จิตต์ธรรม ให้ความเห็นไว้ว่า “ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ (Primitive Society) อย่างไรก็ตาม แม้ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์จะเจริญก้าวหน้าไปมาก มนุษย์ก็ยังมีพฤติกรรมแสดงออกทางความเชื่อกันอยู่ในชีวิตประจำวัน”⁴ ความเห็นนี้สอดคล้องกับ มณี พยอมยงค์ ที่ว่า “การสร้างความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นประการสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น “อวิชชา” เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่าคนตาย แผ่นดินถล่ม ก็เกิดความคิดว่าจะต้องมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่เบื้องหลังมาบังคับให้เป็นอย่างนี้ จึงพากันสร้างผี วิญญาณ เทพารักษ์ขึ้น เป็นการสมมติว่าเทพเจ้าหรือผีจะมีรูปร่างเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามจินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่างๆบูชาสักการะ เช่น สรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้นผ่อนคลายความรุนแรงและมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้ เมื่อแรกเป็นขนบธรรมเนียม ภายหลังเกิดเป็นวัฒนธรรมขึ้น โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางศาสนา คือแนวปฏิบัติการประพฤติตนตามศาสนา เกิดคัมภีร์ที่สำคัญขึ้นในศาสนาต่างๆ สำหรับทางพระพุทธศาสนา เกิดพระธรรมคำสอนที่แจแนกบัญญัติว่าคนทำดีมีบุญย่อมจะประสบผลเป็นความสุขสมบูรณ์ได้เกิดในสวรรค์ และจะหมกคิเลสตัณหาเข้าสู่พระนิพพาน คนทำชั่วคือบาป จะได้รับความทุกข์ทรมานตกนรกไม่มีวันจบสิ้น คนที่เชื่อในคำสอนก็ประพฤติปฏิบัติตามด้วยความหวังให้พบกับความสุขในชีวิตของตน”⁵

จิรากรรณ์ ภัทรากานุกัทร ได้แบ่งประเภทของคติความเชื่อไทยออกเป็น 8 ประเภท⁶ คือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อถือปรากฏการณ์ต่างๆของธรรมชาติที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดโลกและจักรวาล และสรรพสิ่งมีชีวิตต่างๆ
2. ความเชื่อเรื่องการเกิด การตาย และช่วงเวลาที่สำคัญในชีวิต มักแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การทำขวัญเดือน การโกนจุก การบวช การแต่งงาน การตาย เป็นต้น
3. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี สามารถแบ่งประเภทของผีได้ 4 ประเภท คือ
 - เจ้าพ่อ มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองคนและสถานที่
 - หลักเมือง หมายถึงผู้พิทักษ์เมือง มีความเชื่อว่า เมื่อสร้างสถานที่ใดขึ้นมาจะต้องมีผีคอยเฝ้าอยู่ ทำให้เกิดการสร้างศาลหลักเมืองขึ้น
 - เลื้อบ้าน หมายถึงภูติผีที่คุ้มครองหมู่บ้าน คอยเป็นผู้ช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่ชาวบ้าน จะมีการสร้างศาลไว้ โดยทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีความเคารพเชื่อถือมากกว่าชาวบ้านในภาคกลาง และจะมีพิธีกรรมในการไหว้ผีเหล่านี้ปีละสองครั้ง

⁴ ภิญโญ จิตต์ธรรม, *ความเชื่อ* (สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2522), หน้า 2, อ้างถึงใน จิรากรรณ์ ภัทรากานุกัทร, *สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย*, หน้า 4.

⁵ มณี พยอมยงค์, “ความเชื่อของคนไทย,” ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ*, เพ็ญศรี ดุ๊ก, ไพฑูรย์ สีนลารัตน์, ปิยนาด บุณนาค และวรากรรณ์ จิวชัยศักดิ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 69-70.

⁶ จิรากรรณ์ ภัทรากานุกัทร, *สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย*, หน้า 12-22.

- ผีเรือน หมายถึงผีรักษาบ้าน คอยคุ้มครองคนในบ้าน แต่ถ้าทำให้ผีโกรธก็อาจก่อให้เกิดทุกข์ภัยแก่คนในบ้านได้ การเชื่อถือผีเรือนยังมีอยู่มากในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบางหมู่บ้านในภาคกลาง ส่วนคนในเมืองและในหมู่บ้านภาคกลางส่วนใหญ่จะหันไปนับถือพระภูมิเจ้าที่ ซึ่งเป็นอิทธิพลของศาสนาพุทธและฮินดูแทน

4. ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นความเชื่อต่างๆเมื่อคนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว

5. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนา แบ่งได้หลายอย่าง เช่น ไสยศาสตร์ที่มีจุดประสงค์ในทางไม่ดี (black magic) ไสยศาสตร์ที่มีจุดประสงค์ในทางดี (white magic) ไสยศาสตร์เกี่ยวกับคาถาอาคมหรือเครื่องรางของขลัง เป็นต้น

6. ความเชื่อเกี่ยวกับครัวเรือนและที่อยู่อาศัย เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนว่ามีผีประจำอยู่ ความเชื่อเกี่ยวกับอาหารการกิน ความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ตั้งบ้านเรือน และการก่อสร้างบ้านเรือน ที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเกี่ยวกับผีสงฆ์ โลก โขลก โชคเคราะห์ต่างๆ เป็นต้น

7. ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ เช่น เชื่อว่าบางอาชีพอาจต้องมีการศึกษาจากครูหรือต้องมีการเสี่ยงอันตราย ทำให้ต้องมีพิธีไหว้ครู พิธีลงครู เป็นต้น

8. ความเชื่อที่มีลักษณะผสมผสานกับความเชื่อต่างๆเข้าด้วยกัน ไม่สามารถแยกศึกษาได้

ความเชื่อยังเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำสิ่งต่างๆทั้งด้านดีและด้านร้าย สามารถแยกประโยชน์ของความเชื่อได้ดังนี้⁷

1. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ
2. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
3. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
4. ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
5. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม
6. ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
7. ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาได้อย่างมั่นคง
8. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

แม้ความเชื่อจะมีประโยชน์แต่ก็สามารถก่อให้เกิดผลเสียได้เช่นกัน หากความเชื่อที่เกิดขึ้นนั้นเป็นความงมงายที่ไม่ใช้วิจารณญาณ นั่นคือเชื่อตามการบอกเล่าโดยไม่มีการศึกษาวิเคราะห์หาเหตุผล ซึ่งทำให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนาสังคมได้

ท้ายที่สุด จิราภรณ์ ภทราภานุภทร ได้สรุปว่า ความเชื่อเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะกำหนดการแสดงออกของคนในสังคม ความเชื่อเป็นตัวกำหนดคคิชนแขนงอื่นๆในสังคมนั้นๆ ทั้งนี้เพราะเมื่อคนในสังคมมีความเชื่อในเรื่องใดๆ ย่อมประพฤติ ปฏิบัติ หรือแสดงออกด้วยประเพณี พิธีกรรม และอื่นๆ ให้สอดคล้องกับความเชื่อนั้นๆ อาจ

⁷ มณีน พยอมยงค์, “ความเชื่อของคนไทย,” ใน วัฒนธรรมพื้นบ้าน : ดิตความเชื่อ, หน้า 70-71.

กล่าวได้ว่าความเชื่อเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตและพัฒนาการของคนในสังคม⁸ สอดคล้องกับที่ สุเทพ สุนทรเกษม กล่าวไว้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อที่สะท้อนออกมาทางพฤติกรรมและสภาพสังคม ส่งผลให้เกิดหน้าที่ต่อกัน นั่นคือ ระบบความเชื่อและศาสนาจะทำหน้าที่คล้ายเป็นตัวบทหรือหลักการพื้นฐานในการจัดองค์การทางสังคมและการเมือง สิ่งที่น่าประหลาดให้เห็นทางด้านกายภาพ เช่น ผังเมือง โบสถ์ วิหาร สถาปัตยกรรม หรือแม้แต่พิธีกรรม ศิลปะ และการแสดงต่างๆ ล้วนมีระบบความเชื่อและศาสนาเป็นหลักการพื้นฐานควบคุมอยู่ จึงถือได้ว่าระบบความเชื่อและศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมและวัฒนธรรม⁹

ลักษณะคติความเชื่อในสังคมไทยโดยทั่วไป

ลักษณะความเชื่อของคนในสังคมไทยมีการปรับเปลี่ยนไปจากความเชื่อดั้งเดิมพอควร ทั้งนี้เพราะการได้ติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก ทำให้ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอื่นๆ จนทำให้สภาพสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง ดังเช่นที่ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน ได้กล่าวถึงในหนังสือเรื่อง “วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย” ว่า เริ่มแรกนั้นความเชื่อของคนไทยแต่เดิมคงไม่ต่างจากชาติอื่นๆ คือ เชื่อในสิ่งที่ยังมองไม่เห็นว่ามีอำนาจเหนือคน อาจบันดาลให้ทั้งคุณและโทษ ความเชื่อดังกล่าวเป็นการเชื่อถือผีบางเทวดา แบ่งได้ 4 ประการ คือ

1. การนับถือผีเป็นเทวดาอารักษ์ เช่น รุกขเทวดา เจ้าป่า เจ้าเขา
2. การนับถือผีปู่ย่าตายายหรือผีบรรพบุรุษ
3. การนับถือผีวีรบุรุษ
4. การนับถือผีร้าย เช่น ผีห้า

ต่อมาเมื่อมีการตั้งบ้านเรือนเป็นการถาวรและมีการติดต่อไปมาระหว่างหมู่บ้าน วิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีหลักจึงเป็นการกลืนรวมกับศาสนา และเมื่อมีการยอมรับนับถือพุทธศาสนามากขึ้น ขณะที่คติความเชื่อดั้งเดิมยังคงมีอยู่ จึงเกิดการปรับปรุงแก้ไขคติความเชื่อให้เข้ากับจิตใจและสภาพแวดล้อม ความเชื่อของคนไทยโดยทั่วไปจึงเกิดเป็นรากฐานซ้อนกันหลายชั้น คือเชื่อคติผีบางเทวดาอยู่ส่วนลึก พุทธศาสนาอยู่บนพื้นผิวและมีลัทธิศาสนาฮินดูเข้ามาแทรกซ้อนอยู่ด้วยเห็นได้ชัดจากรูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ที่บางครั้งมีการผสมผสานของพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ และบัตรพลีผีบางเทวดาด้วย¹⁰

Lucien Hanks¹¹ นักวิชาการต่างชาติวิเคราะห์ว่า โลกทัศน์ของคนไทยมีรากฐานมาจากค่านิยมทางพุทธศาสนา นั่นคือการจัดระบบจักรวาล การที่ใครจะอยู่ ณ จุดใดในระบบจักรวาล ขึ้นอยู่กับบุญและบาปซึ่งได้ทำไว้ในชาติก่อนๆ

⁸ จีรากรรณ์ กัทธาภาณุภัทร, สถาบันภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย, หน้า 3-6.

⁹ สุเทพ สุนทรเกษม, มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), หน้า 192.

¹⁰ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2503) อ้างถึงใน สมบูรณ์ แก่นตะเคียน, “การประเมินคุณค่าสิ่งพิมพ์เพื่อการวิจัยขนบธรรมเนียมประเพณีไทย,” เอกสารนิเทศการศึกษ ฉบับที่ 177 (ม.ป.ท. : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2519), หน้า 15.

¹¹ Lucien M. Hanks, “Merit and Power in the Thai Social Order,” American Anthropologist 2 (December 1962), and “The Thai Social Order as entourage and Circle,” in Change and Persistence in Thai Society, eds. G.W. Skinner and Thomas A.

แต่ก็มีนักวิชาการบางกลุ่มในปัจจุบันเชื่อว่า ปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์การเมืองมีผลต่อการกำหนดโลกทัศน์ และค่านิยมของคนไทยในสมัยปัจจุบันมากกว่าศาสนา ดังเช่นแนวคิดของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ จากงานวิจัยเรื่อง “ผีเจ้านาย”¹² ที่สรุปว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ของ “ม้าจี” หรือ “ร่างทรง” ของผีเจ้านาย ต่างๆ ในเขตเมืองเชียงใหม่ โดยร่างทรงที่มีชื่อเสียงในการช่วยเหลือเรื่องการเงินหรือการประกอบอาชีพ จะมีลูกศิษย์ มีรายได้ และมีความเป็นอยู่ดีกว่าร่างทรงที่มีชื่อเสียงด้านอื่นๆ สะท้อนให้เห็นว่าปัจจุบันคนไทยเห็นปัญหาเศรษฐกิจสำคัญกว่าปัญหาอื่นๆ หรือแนวคิดของ นั ตริทิพย์ นาคสุภา ที่เห็นว่าปัจจุบันคนในชนบทไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน สมาชิกในครอบครัวต้องออกไปจากหมู่บ้านเพื่อหาเงิน ประกอบกับความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อคนรุ่นใหม่ ทำให้โลกทัศน์ ค่านิยมของคนในชุมชน รวมถึงรากเหง้าของวัฒนธรรมชุมชนต้องปรับเปลี่ยนไป¹³

โดยสรุป แม้ไทยจะเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา แต่ก็เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) นั่นคือ ยังมีระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์หรือการนับถือผีและระบบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ผสมกลมกลืนอยู่ในระบบความเชื่อของสังคมไทย ดังที่มีคำกล่าวอยู่บ่อยๆว่า “พุทธกับไสยย่อมอาศัยกัน” ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อพุทธศาสนาได้กำเนิดขึ้นในประเทศอินเดียนั้น ศาสนาพราหมณ์กำลังมีอิทธิพลอย่างมาก และตัวของพระพุทธเจ้าเองก็นับถือศาสนาพราหมณ์ จึงมีพื้นฐานความรู้และปรัชญาของศาสนาพราหมณ์อยู่ในการที่จะเผยแผ่พระธรรมในอินเดียได้จะต้องสอนให้สอดคล้องกับความเชื่อที่ประชาชนนั้นมีอยู่แล้ว พุทธศาสนาจึงไม่ปฏิเสธหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์ไปเสียทีเดียว และเมื่อพุทธศาสนาได้แผ่ขยายมายังประเทศต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ ประเทศเหล่านี้ต่างก็มีระบบความเชื่ออยู่ในสังคมอยู่แล้วเช่นกัน โดยเฉพาะความเชื่อทางไสยศาสตร์ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ประสบความสำเร็จ ทำให้ประชาชนยอมรับในปรัชญาของพุทธศาสนา จึงน่าจะมีลักษณะรวม นั่นคือ

1. มีความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีปรัชญาหลักๆ คือการเวียนว่ายตายเกิด กฎแห่งกรรม และการประกอบพิธีกรรม

2. มีความเชื่อของพุทธศาสนา ซึ่งก็คือความเชื่อในหลักกรรม

3. มีความเชื่อทางไสยศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวกับอิทธิพลของผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ

เมื่อศาสนาพราหมณ์และไสยศาสตร์มีส่วนสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างมากรับตั้งแต่อดีต ประชาชนส่วนใหญ่จึงมักจะเข้าใจว่าพิธีกรรมทางศาสนาก็คือศาสนา จึงเกิดความสนใจและพยายามปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ทั้งที่จริงๆ แล้วพุทธศาสนาจะเน้นในเรื่องความประพฤติการปฏิบัติตนเท่านั้น การผสมผสานระหว่างพิธีกรรมและหลักความเชื่อต่างๆ จึงเกิดขึ้น จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมที่ปฏิบัติตามกันอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์มากกว่าศาสนาพุทธ เช่น ประเพณีแต่งงาน งานศพ ขึ้นบ้านใหม่ แห่นางแมว ดังนั้นพิธี

Kirsch (Ithaca : Cornell University Press, 1975), อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า 89.

¹² ฉลาดชาย รมิตานนท์, ผีเจ้านาย (กรุงเทพฯ : พายัพ ออฟเซท พรินท์, 2526).

¹³ ฉ ตรีทิพย์ นาคสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท อภิตตา พรินติ้ง (ประเทศไทย) จำกัด, 2537, หน้า 244-245.

กรรมต่างๆในสมัยโบราณในระบะที่มีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างพิธีกรรมพุทธ พราหมณ์ และการ เชื้อผีก็จะเกิดขึ้นในทำนองเดียวกันนี้และกลายเป็นตัวหนดโลกทัศน์และค่านิยมของคนไทยไปในที่สุด¹⁴

แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตชุมชน

ความหมาย

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ นิยามความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” ไว้ว่า “ความดี ความงาม และ ความจริง” (สังขธรรม)¹⁵

ส่วน อมรา พงศาพิชญ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น ไม่ใช่ สิ่งที่มีมนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมและ / หรือ ความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน ดังนั้น วัฒนธรรมก็คือ ระบบในสังคมที่สร้างขึ้นจากความ ต้องการของมนุษย์ ไม่ใช่ระบบที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ”¹⁶ หรือกล่าวได้ว่า หลังจากที่ได้รับ การตอบสนองความต้องการในขั้นแรกซึ่งถือเป็นการกระทำตามสัญชาตญาณ เช่น การหาอาหารเมื่อเกิดความหิว มนุษย์ก็ยังคงต้องการการตอบสนองความต้องการขั้นที่สอง หรือความต้องการทางสังคม ซึ่งก็คือต้นเหตุของการเกิด วัฒนธรรม และเกิดความเจริญทางเทคโนโลยีต่างๆตามมาในที่สุด

อภิชัย พันธเสน¹⁷ เห็นว่า วัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่า (Value System) ที่รวบรวมมาได้จากประวัติ ศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคน ในฐานะปัจเจกบุคคลและคนในสังคมในชีวิตจริงทั้งหมด ดังนั้นวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆเท่า นั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งการ ประกอบอาชีพ ด้านอุดมการณ์ ความเชื่อ และด้านอำนาจการตัดสินใจ ทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก อัน เป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม

¹⁴ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า 43-48.

¹⁵ บิยพรรณ วรรัตนศิริ, มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540), หน้า 36.

¹⁶ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า 1.

¹⁷ อภิชัย พันธเสน, พัฒนาการชนบทไทย : สมัยและมรดก : ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนัก พิมพ์อัมรินทร์, 2539), หน้า 316-319.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์¹⁸ เสนอว่า ชุมชนมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชนใน 3 ระบบย่อย ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ซึ่งทั้งหมดก็คือระบบคุณค่าของชุมชนที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ ระบบย่อยดังกล่าว ได้แก่

1. ระบบการผลิต หรือ ระบบการทำมาหากิน
2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ประกอบด้วย ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน
3. ระบบความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

วัฒนธรรมในสังคมแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ¹⁹ คือ

1. วัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ เช่น ภาษาพูด ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ กิริยามารยาท ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น แบ่งได้เป็น 1.1) ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และวิถีชีวิต 1.2) ความเชื่อ
2. วัฒนธรรมที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม เช่น อาคารบ้านเรือน วัด ศิลปกรรม ประติมากรรม ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แบ่งได้เป็น 2.1) วัฒนธรรมที่ค้นพบทางโบราณคดี แบ่งออกเป็นยุคหินเก่า หินกลาง และหินใหม่ 2.2) วัฒนธรรมที่เห็นได้ทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรม

ดังนั้นหากเรามองวัฒนธรรมในลักษณะเป็นวงกลม เราสามารถแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น วัฒนธรรมลักษณะรูปธรรม (วัตถุ) และนามธรรม (ไม่ใช่วัตถุ) และหากเรามองคติความเชื่อว่าเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรม ซึ่งก็มีส่วนทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และยังเกี่ยวข้องกับค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิตอีกด้วย ดังนั้นคติความเชื่อก็คือ ส่วนที่เรงสัมผัสกับวัฒนธรรมทั้งส่วนที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ขณะเดียวกันก็ประกอบด้วยประเพณี ค่านิยม โลกทัศน์ และวิถีชีวิต

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดให้แก่กันได้ ทั้งจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่กัน และการรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่น ซึ่งอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นได้ นั่นคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและพฤติกรรมในสังคมที่บุคคลได้เคยประพฤติปฏิบัติติดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ในอัตราที่ช้าหรือเร็วต่างกัน ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ได้แก่ นิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชน และการสาธารณสุขที่ก้าวหน้าขึ้นพื้นฐาน²⁰

¹⁸ สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์, รากฐานแห่งชีวิตกับการพัฒนาชนบท (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2533), หน้า 12-13, อ้างถึงใน สุทัศน์ กันทะมา, “การคงอยู่ของวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยใหญ่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542), หน้า 11-12.

¹⁹ อมรา พงศาพิชญ์, วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา, หน้า 1-6.

²⁰ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมวิทยาชุมชน : หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน (ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2536), หน้า 71-77.

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง (Theory Approach)

เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตชุมชน จึงใช้ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมและทฤษฎีหน้าที่นิยมในการศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ซึ่งทฤษฎีทั้งสองมีแนวคิดหลัก คือ

ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism)²¹

หน้าที่นิยม หมายถึง การตีความพฤติกรรมใดๆที่มนุษย์คิดขึ้นมาประพฤติดำเนินปฏิบัติตามๆกันจนเป็นขบวนการและสถาบัน ทั้งหมดล้วนมีเหตุผลและมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการ 3 ประการของมนุษย์ นั่นคือ

1.) ความต้องการขั้นพื้นฐาน เช่น ต้องการอาหารหรือที่อยู่อาศัย 2.) ความต้องการด้านสังคม เช่น การแบ่งงานกันทำ การผลิตสินค้าและบริการต่างๆ และ 3.) ความต้องการด้านจิตใจ เช่น ต้องการความสงบ ความกลมกลืนกันทางสังคมและเป้าหมายของชีวิต อันก่อให้เกิดความรู้ กฎหมาย ศาสนา ความเชื่อต่างๆตามมา การตอบสนองความต้องการทั้ง 3 ประการดังกล่าว ทำให้สมาชิกในสังคมนิยมประพฤติดำเนินปฏิบัติ โดยคนในสังคมเดียวกันก็มักเข้าใจพฤติกรรมเดียวกัน เนื่องจากอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันจึงเข้าใจในสิ่งเดียวกัน อย่างไรก็ตาม มนุษย์มักมีการคิดค้นสิ่งใหม่ๆที่ดีกว่าและเหมาะสมกว่าขึ้นมาทดแทนและทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในยุคนั้นๆ

ทฤษฎีหน้าที่นิยมจึงช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมอันก่อให้เกิดสถาบันต่างๆในสังคมของมนุษย์ ตลอดจนรูปแบบ และระดับความเจริญของสถาบันเหล่านั้น ซึ่งก็คือวัฒนธรรมของสังคมหนึ่งๆ อย่างไรก็ตามข้อเสียของทฤษฎีนี้ก็คือเป็นแนวคิดที่กว้างเกินไป ไม่สามารถบ่งชี้ความแตกต่างของพฤติกรรมแขนงเดียวกันในสังคมที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น ทำไมในสังคม ก. จึงหาอาหารไม่เหมือนกับสังคม ข. ทฤษฎีหน้าที่นิยมจะตอบได้ว่า การหาอาหารเป็นพฤติกรรมสากล เพราะเมื่อหิวก็ต้องหาอาหารใส่ท้องเพื่อความอยู่รอด แต่ไม่บอกว่าจะหาอย่างไรในแต่ละท้องถิ่น

ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural-Functionalism)²²

แนวคิดของทฤษฎีนี้คือ การพยายามอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ทางสังคม โดยเน้นว่า ระบบสังคมเหมือนสิ่งมีชีวิตที่มีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างก็มีหน้าที่เฉพาะจะต้องปฏิบัติเพื่อการคงอยู่ของส่วนรวม สังคมมนุษย์ก็เช่นกัน ประกอบไปด้วยโครงสร้างและกิจกรรมต่างๆ ซึ่งแต่ละโครงสร้างจะทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กัน ประชากรในสังคมก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของคนในสังคม และทำให้สังคมดำรงอยู่ได้

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีนี้เน้นที่การศึกษาโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมอันส่งผลให้สังคมเกิดเสถียรภาพ จึงดูเหมือนว่าจะไม่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น เพราะเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงจะทำให้

²¹ นียพรรณ วรรณศิริ, มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม, หน้า 103-107, และ งามพิศ สัตย์สงวน, หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2538), หน้า 62-63.

²² นียพรรณ วรรณศิริ, มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม, หน้า 108-111, และ งามพิศ สัตย์สงวน, หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม, หน้า 63-64.

สังคมล่มสลายลงได้ แต่ในความเป็นจริงแล้ว สังคมจะมีการปรับตัวสร้างสมดุลตลอดเวลา นั่นคือเกิดลักษณะของการเคลื่อนไหวและไม่หยุดนิ่ง (dynamics) ถือเป็นดุลยภาพเคลื่อนที่ (moving equilibrium)

แนวความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน

วิวัฒนาการชุมชน

ชุมชน (Community) หมายถึง สถานที่ซึ่งคนใช้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ทำมาหากิน เลี้ยงดูบุตรหลาน และกระทำการกิจกรรมต่างๆส่วนใหญ่ในชีวิต โดยทั่วไปชุมชนมีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ชุมชนเมือง และชุมชนชนบท ซึ่งมีตัวแปรมากมายที่ใช้แยกประเภทของชุมชน เช่น ขนาด ความหนาแน่น ลักษณะทางนิเวศวิทยา สถานะทางกฎหมาย ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นหลัก เป็นต้น²³

คริสตอร์ วาลลิโกดม²⁴ เห็นว่า ชุมชนอาจมีความหมายโดยนัยว่า “หมู่บ้าน (Village)” ก็ได้ ถือเป็นหน่วยทางสังคมที่อยู่เหนือระดับครอบครัวขึ้นไป การรวมตัวของหลายๆครอบครัวที่อยู่ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้คนเหล่านั้นมีการสังสรรค์กันในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสืบเนื่องจนกลายเป็นพวกเดียวกัน มีรูปแบบการดำรงชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และระบบความเชื่อเป็นอย่างเดียวกัน แล้วมีภาษาที่สื่อสารกันเองได้ บริเวณที่เป็นหมู่บ้านในลักษณะที่เป็นชุมชนนี้ ประกอบด้วยโครงสร้างทางกายภาพที่เห็นได้ชัดก็คือ กลุ่มของบ้านเรือนที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีโรงเรียน ศาลเจ้า ร้านค้า โดยเฉพาะวัดนับได้ว่าเป็นศูนย์กลางที่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนอย่างเด่นชัด และยังเห็นว่าบ้านหรือชุมชนหมู่บ้านมีความหมายต่อพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์มาก เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่ปักหลักอยู่เป็นที่เป็นที่ทาง ไม่โยกย้ายร่อนเร่หาอาหารไปตามฤดูกาลอย่างแต่ก่อน สิ่งสำคัญก็คือเป็นชุมชนที่สามารถผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงตัวเองได้ นับเป็นพื้นฐานสำคัญของพัฒนาการขึ้นเป็นสังคมเกษตรกรรม

Poplin²⁵ มองชุมชนใน 3 สถานะคือ

1. หน่วยของถิ่นที่อยู่ (Territorial Unit) ชุมชนจะเกิดในที่ซึ่งมีทรัพยากรธรรมชาติและเส้นทางคมนาคมผ่าน ในขณะที่ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของคนในชุมชน มนุษย์จะปรับและตัดแปลงสภาพกายภาพของชุมชนตามความต้องการ ตามกฎหมาย ค่านิยม และกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน
2. หน่วยของการจัดองค์กรทางสังคม (Social Organization Unit) ชุมชนถูกมองว่าเป็นระบบสังคมอันหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยระบบย่อยๆ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่น ได้แก่ การถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่สมาชิกใหม่ของสังคม (Socialization) การควบคุมทางสังคม (Social Control) การมีส่วนร่วมในสังคม (Social

²³ ดารณี กวีลพิพัฒน์กุล, กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 25.

²⁴ คริสตอร์ วาลลิโกดม, สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : บริษัท พิชเชต พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, 2534), หน้า 7-8.

²⁵ Poplin, Dennis E., Communities : A Survey of Theories and Method of Research (New York : Macmillan, 1972), อ้างถึงใน ดารณี กวีลพิพัฒน์กุล, กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทย, หน้า 25-26.

Participation) การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (Mutual Support) การผลิต การบริโภค และการกระจายสินค้าและบริการ ภายในชุมชน (Production - Consumption - Distribution)

นอกจากนี้ ชุมชนยังถูกมองว่าเป็นโครงข่ายการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคมอีกด้วย การติดต่อสัมพันธ์กัน จะเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่ม และสถาบันต่างๆ ถ้าความสัมพันธ์นั้นเกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่ม และสถาบันที่อยู่ในชุมชนหรือในระดับเดียวกัน เรียกว่า เป็นการเชื่อมโยงในแนวราบ (Horizontal Ties) และถ้าความสัมพันธ์เกิดขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่ม และสถาบันต่างระดับกัน เรียกว่า เป็นการเชื่อมโยงในแนวตั้ง (Vertical Ties) การปะทะสัมพันธ์กันในระดับชุมชนจะอยู่ในรูปแบบใหญ่ 3 แบบ คือ 1) ความร่วมมือกัน (Cooperation) 2) การแข่งขันกัน (Competition) และ 3) ความขัดแย้งกัน (Conflict)

3. หน่วยทางจิตใจและวัฒนธรรม (Psycho-cultural Unit) ความรู้สึกที่ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นความผูกพันร่วมกันของคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น การที่คนมีความรู้สึกว่าเขาเป็นคนถิ่นนั้นถิ่นนี้ ทำให้เขาเกิดความรู้สึกมั่นคงเพราะมีที่ยึดเหนี่ยว ความรู้สึกแบบนี้เรียกว่า Community Sentiment มีอยู่เพราะสมาชิกของชุมชน มีค่านิยม กฎเกณฑ์ทางสังคม และเป้าหมายร่วมกัน ถ้าหากชุมชนใดขาด Community Sentiment จะทำให้เกิดปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม โรคจิต ความไม่สงบทางสังคม ซึ่งจะทำให้การควบคุมทางสังคมทำได้ลำบาก

การตั้งถิ่นฐาน

เมื่อมนุษย์ต้องมีการเกี่ยวข้องกับสภาพพื้นที่ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรต่างๆของธรรมชาติ โดยการนำเอาสิ่งเหล่านี้มาดัดแปลง ปรับปรุงให้เหมาะสมกับการตั้งชุมชนของตน เกิดเป็นอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง โดยเกิดได้ทั้งการขยายตัวและหดตัวของพื้นที่ที่ครอบครอง เรียกว่า การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) หรือหมายถึงการบุกเบิกเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ยังไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกันไปตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเพียงครอบครัวเดียวอย่างโดดๆ จนกลายเป็นหมู่บ้านใหญ่น้อย เป็นชุมชน ทั้งชุมชนชนบทและชุมชนเมือง การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกถึงการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง การใช้ที่ดิน รวมไปถึงผลกระทบต่างๆต่อสิ่งแวดล้อม²⁶

ส่วนรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในระยะแรก จะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และปัจจัยอื่นๆ อาจแยกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Clustered Settlement) หรือการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุก มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพค่อนข้างสูง เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ หุบเขา บริเวณค้ำน้ำ บริเวณที่โค้งแม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ระยะแรกอาจมีเพียงครอบครัวเดียวโดดๆ หรือ 2-3 ครอบครัว

²⁶ ณวรัตน์ สายเชื้อ, “แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาเมืองสงขลา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการศึกษา วิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 13.

ครัวขึ้นไป มีการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานในภายหลัง ทั้งการเพิ่มขึ้นของจำนวนคน การรวมกลุ่มของชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน กลุ่มหมู่บ้านเปลี่ยนจากขนาดเล็กเป็นขนาดใหญ่ขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่มักจะก่อตั้งมาเป็นเวลานานแล้ว มีประชากรอาศัยอยู่หลายชั่วอายุคน การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้เป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนบทที่มีอาชีพทางการเกษตร โดยมีพื้นที่เกษตรอยู่รอบๆหมู่บ้าน ในบริเวณรอบๆหมู่บ้านจะใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นการตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มที่สามารถพบได้ทั่วไปในทุกภูมิภาคทั่วโลก

2. การตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม (Linear Settlement) มักพบในบริเวณที่ราบเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นการตั้งชุมชนตามแนวยาวของเส้นทางคมนาคมที่สะดวกต่อการติดต่อค้าขาย การปะทะสังสรรค์กันในสังคม เช่น ตามแนวชายฝั่ง แม่น้ำ ลำคลอง แนวยาวของหุบเขาแคบๆ เป็นต้น ส่วนพื้นที่แนวหลังจากบ้านเรือนจะเป็นพื้นที่เกษตรกรรม แต่โดยส่วนใหญ่แล้วมนุษย์จะพึ่งพาการคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก เพราะแม่น้ำเป็นปัจจัยเชิงดูที่สำคัญ ทั้งด้านการเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ด้านการคมนาคม การติดต่อสื่อสาร เป็นต้น

สำหรับการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยนั้น โดยทั่วไปจะสามารถพบได้ทั้งการตั้งถิ่นฐานแบบที่ 1 และ 2 โดยชุมชนจะนิยมอยู่รวมกันเป็นสังคมและหมู่บ้านไม่ไกลจากพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนใหญ่ชุมชนจะเติบโตอย่างไม่มีการวางแผนหรือวางผังมาก่อน ซึ่งอาจแบ่งเป็นแบบต่างๆตามทำเลที่ตั้งและรูปร่างลักษณะทางกายภาพได้ดังนี้

1. แบบบนฝั่งแม่น้ำลำคลองหรือถนนหลวง ชุมชนประเภทนี้ตามหลักวิชาการผังเมือง คือ ชุมชนที่ขนานตัวไปตามแนวขายนั่นเอง โดยจะตั้งถิ่นฐานขนานไปกับแม่น้ำลำคลองหรือถนนหลวง สมัยโบราณ คลองและแม่น้ำช่วยให้ชุมชนมีน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภค ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อในขณะเดียวกันเส้นทางรถไฟและถนนหนทางที่เข้า

มาแทนที่ ก็มีบทบาทในการสร้างชุมชนที่ยาวเหยียด
ไปตามเส้นทาง ปรากฏทั่วไปในประเทศไทยปัจจุบัน

2. แบบเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่น มักเกิดขึ้น
ในชุมชนชนบทบางแห่งที่มีความเป็นอยู่แบบพึ่ง
พาตนเอง ผู้คนในสังคมคุ้นเคยสนิทสนมและช่วย
เหลือซึ่งกันและกัน การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนช่วย
ให้เกิดความปลอดภัยในยามสงคราม หรือยามที่มีโจร
ผู้ร้ายชุกชุม ชุมชนแบบนี้จะมีลักษณะคล้ายเมืองเล็ก
ห้อมล้อมด้วยทุ่งนา ป่าละเมาะ พบมากทางภาคเหนือ
และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ

3. แบบเป็นกลุ่มเล็กๆหลายๆกลุ่ม เป็นชุม
ชนที่บางที่ก็แยกออกจากกันเป็นหน่วย มีลักษณะ
คล้ายชุมชนเล็กๆหลายชุมชน หากไม่อยู่ห่างกันเกิน
ไปก็อาจพัฒนาให้รวมกลุ่มเป็นหมู่บ้านเดียวกันได้
ชุมชนประเภทนี้มีอยู่ทั่วไปในภาคต่างๆของประเทศ

4. แบบกระจัดกระจายไม่เป็นกลุ่มก้อน
เป็นชุมชนที่ประกอบด้วยอาคารพักอาศัยที่กระจัด
กระจายออกไปเป็นกลุ่มเล็กในแปลงที่ดินที่ถมขึ้น มี
สภาพคล้ายเกาะเล็กเกาะน้อยกระจายตามทุ่งนา พบ
ได้ทั่วไปบริเวณภาคกลางและบริเวณโดยรอบ
กรุงเทพมหานคร

5. แบบทำไร่เลื่อนลอย พบมากทางภาคเหนือ เพราะเป็นชุมชนของชาวเขาเผ่าต่างๆที่อพยพเข้ามา โดย
จะย้ายไปตามสถานที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันการอพยพได้ลดลงไปมาก เนื่องจากมีความพยายามให้ชาวเขา
อยู่รวมกันเป็นชุมชนใหญ่ และมีนโยบายส่งเสริมอาชีพแทนการทำไร่เลื่อนลอย

วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานไม่ว่าจะมีพัฒนาการมาจากรูปแบบใด ล้วนเกิดจากการที่มนุษย์ได้เข้าไปครอบ
ครองและจัดการสภาพพื้นที่ทั้งสิ้น ทำให้มองเห็นว่า “ชุมชน” และ “การตั้งถิ่นฐาน” มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน
อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งยังมีความหมายโดยรวมที่ใกล้เคียงกัน โดยการตั้งถิ่นฐานก็คือการเกิดขึ้นของชุมชนมนุษย์
แม้จะเริ่มแค่หลังคาเรือนเดียว ไปจนเกิดเป็นชุมชนเล็กๆ และกลายเป็นชุมชนใหญ่ และเมื่อมองในทางกลับกัน
ชุมชนก็คือพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐานนั่นเอง

องค์ประกอบของชุมชน

แนวคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบของชุมชนมีดังนี้

แนวคิดแบบ Ekistics Model ของ Doxiadis²⁷

Doxiadis เห็นว่ากระบวนการเกิดเป็นเมือง (Urbanization) มีความเกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกจะสามารถพัฒนาจนกลายเป็นเมืองได้ โดยในแต่ละเมืองจะมีองค์ประกอบต่างๆ ร่วมกัน เขาเสนอคำว่า “Ekistics” อันเป็นรากศัพท์ของคำว่า “Okios” ซึ่งภาษากรีกแปลว่า “บ้าน” ใช้เรียกโครงสร้างและองค์ประกอบชุมชนในรูปของ Ekistics Model โดยเมืองจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 5 ประการ คือ

1. ธรรมชาติ (Nature) ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ ลักษณะทางกายภาพของพื้นดิน พืชพันธุ์ ชีวิตสัตว์ ภูมิอากาศ รวมกันเป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
2. คน (Man) ได้แก่ ความต้องการด้านชีวภาค คือ อากาศ อุณหภูมิ ที่ว่าง ความรู้สึกสัมผัส (Sensation) และการรับรู้ (Perception) ได้แก่ประสาทสัมผัสทั้ง 5 รูปแบบทางสังคม แบบแผนการดำรงชีวิต สิ่งต่างๆ เหล่านี้หล่อหลอมรวมกันเป็นสังคม
3. สังคม (Society) ได้แก่ ความหนาแน่นของประชากร วัฒนธรรม การศึกษา สุขภาพ และสวัสดิการ เป็นต้น
4. โครงสร้างทางกายภาพ (Shells) คือ บ้านพักอาศัย สถานบริการชุมชน สถานที่ใช้ในการสันทนาการ ตลาด ศูนย์ราชการ สถานที่ต่างๆ เหล่านี้ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ

แนวคิดด้านจินตภาพของเมืองโดย Kevin Lynch

วรรณศิลป์ พีรพันธุ์²⁸ ได้ให้ความเห็นไว้ใน “องค์ประกอบของเมือง” ว่า สิ่งที่ทำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาสภาพทั่วไปของเมืองที่มองเห็น ได้แก่ ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับองค์ประกอบที่ประกอบกันเข้าเป็นรูปทรงของเมือง ศัพท์ที่ใช้อธิบายองค์ประกอบต่างๆ และจะต้องเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจระบบการทำงานและสิ่งที่ปรากฏให้เห็นต่อสายตาของเมือง ซึ่งแนวคิดของ Kevin Lynch ที่เสนอว่ามีองค์ประกอบพื้นฐาน 5 ประการจะช่วยให้เกิดความเข้าใจดังกล่าว โดยทำให้ผู้คนใช้ในการสร้างมโนภาพของตัวเองเกี่ยวกับเมือง คือ

1. ทางสัญจร (Pathways) หมายถึง เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้ในการสัญจรไปมา เมืองแต่ละเมืองจะมีโครงข่ายของถนน ทั้งถนนหลักและถนนรอง
2. ย่าน (Districts) แต่ละเมืองจะประกอบไปด้วยละแวกบ้านหรือย่านจำนวนหลายๆ แห่งรวมเข้าด้วยกัน เช่น ย่านศูนย์กลางเมือง ย่านชานเมือง ย่านพักอาศัย ย่านชุมทางรถไฟ ย่านอุตสาหกรรม เป็นต้น บางครั้งย่านดังกล่าวก็มีรูปทรงและของเขตที่

²⁷ Doxiadis, C. A., *Ecology and Ekistics*, ed. Gerald Dix (London : Elek Books Ltd., 1977).

²⁸ วรรณศิลป์ พีรพันธุ์, องค์ประกอบของเมือง (ม.ป.ท., 2538), หน้า 1-4.

ชัดเจน แต่บางครั้งก็มีลักษณะหลายๆประการผสมผสานอยู่ด้วยกันและไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน

3. ขอบ/ขอบเขต (Edges) จุดสิ้นสุดของย่านก็คือขอบเขต ย่านบางแห่งไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่ขยายตัวออกจากศูนย์กลางไปที่ละน้อยจนผสมผสานเข้ากับย่านอื่น เมื่อย่าน 2 แห่งมาบรรจบกันเข้าที่ขอบเขตหนึ่งก็จะก่อให้เกิดตะเข็บ (Seam) ขึ้น

4. จุดสังเกต/จุดหมายตา (Landmarks) คือ ลักษณะเด่นภายในเมืองที่ปรากฏแก่สายตาโดยทั่วไป จุดสังเกตบางแห่งมีขนาดใหญ่มากและมองเห็นได้จากระยะไกล บางแห่งก็มีขนาดเล็กและมองเห็นได้ในระยะใกล้ๆเท่านั้น จุดสังเกตเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของเมือง เพราะช่วยให้ผู้คนสามารถกำหนดพื้นที่และตำแหน่งที่อยู่ของตัวเองในเมืองได้ จุดสังเกตที่ดีควรเป็นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันก็ควรจะมีการสอดคล้องกลมกลืนไปกับองค์ประกอบอื่นๆของเมือง

5. จุดรวม/ศูนย์รวม (Nodes) คือ ศูนย์กลางของกิจกรรมซึ่งในความเป็นจริงแล้วก็เหมือนจุดสังเกตประเภทหนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่จุดศูนย์รวมจะมีการเคลื่อนไหวของกิจกรรมตลอดเวลา ขณะที่จุดสังเกตเป็นองค์ประกอบหรือวัตถุที่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน จุดศูนย์รวมจะมีความชัดเจนของการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในเมือง และในบางครั้งจุดสังเกตและจุดศูนย์รวมก็รวมอยู่ในสถานที่เดียวกัน

เนื่องจากองค์ประกอบทั้ง 5 ประการ จะสะท้อนภาพรวมเกิดขึ้นในมโนทัศน์ของผู้สังเกต Lynch จึงสรุปว่า หากสภาพแวดล้อมของเมืองมีการจัดองค์ประกอบที่เหมาะสม ก็จะทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน ส่งผลให้เมืองนั้นๆมีความน่าประทับใจต่อผู้พบเห็นในที่สุด

นอกจากองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง 5 ที่ประกอบกันเข้าเป็นโครงสร้างของเมืองแล้ว ยังมีปัจจัยและอิทธิพลอื่นๆ ที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวทางสถาปัตยกรรม ส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของเมืองแต่ละเมือง ปัจจัยหรืออิทธิพลดังกล่าวได้แก่²⁹

²⁹ เอลิม รัตนทัศนีย์, วิวัฒนาการศิลปสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2539), หน้า 11-12.

1. อิทธิพลทางภูมิศาสตร์ (Geographical Influence) หมายถึง ภูมิประเทศที่ปลูกสร้างสถาปัตยกรรมโดยทั่วไป จะผิดแผกแตกต่างกันออกไปหลายอย่าง เช่น ที่ราบ ที่ลุ่ม ที่ลาด เนินเขา ในน้ำ ฯลฯ

2. อิทธิพลทางธรณีวิทยา (Geological Influence) หมายถึง วัสดุภัณฑ์ที่นำมาประกอบการสร้างในที่ต่างๆบนพื้นโลก ณ ที่ใดก็เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมนั้นๆ ย่อมแตกต่างกันไป บางแห่งเป็นภูเขาหิน บางแห่งเป็นป่าไม้ บางแห่งเป็นที่ราบลุ่มมีแต่ดิน บางแห่งก็มีหลายอย่างปนกัน ผู้สร้างจึงจำเป็นต้องหาวัสดุต่างๆเหล่านั้น นำมาคิดหาวิธีประดิษฐ์ต่อกันเข้าให้แข็งแรงมั่นคง วัสดุแต่ละอย่างก็มีธรรมชาติ และวิธีสร้างตลอดจนผิวพรรณ รูปร่างลักษณะที่เหมาะสมไม่เหมือนกัน

3. อิทธิพลทางอุตุนิยม (Climatic Influence) หมายถึง สภาพแวดล้อมที่อากาศที่แตกต่างกัน ย่อมทำให้ผู้คิดสร้างสถาปัตยกรรมลง ณ ที่ใด จะต้องหาวิธีการที่จะแก้ปัญหาลมฟ้าอากาศ สำหรับให้รับกับการใช้สอยของผู้คนที่สร้างมันขึ้น เช่น บางแห่งฝนชุก บางแห่งฝนแล้ง อากาศร้อน อากาศหนาว แดดจัด ฯลฯ

4. อิทธิพลทางศาสนา (Religious Influence) หมายถึง ความศรัทธา ความเชื่อถือของมนุษย์ในหมู่เหล่าที่แตกต่างกัน เป็นเหตุให้ผู้ที่มีศรัทธาในลัทธิศาสนาใดย่อมทุ่มเทความคิดอ่านให้แก่ ศรัทธาเหล่านั้น การแสดงศรัทธาย่อมปฏิบัติไปตามความเชื่อมั่นที่มีอยู่ ได้แก่พิธีกรรม เช่น การเซ่นสรวงบูชา สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นจึงมีรูปร่างลักษณะเฉพาะ คือมีตั้งแต่สุสานคนตาย จนถึงเทวสถานสำหรับเทพเจ้า และวัดวาอาราม

5. อิทธิพลทางสังคม (Social Influence) หมายถึง ความเป็นไปของมนุษย์ที่พยายามปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นเป็นลำดับในทุกแห่งทุกมุม สถาปัตยกรรมที่มนุษย์สร้างจึงต้องเป็นไปตามความเหมาะสมกับความต้องการในสังคมนั้นๆ สังคมในที่นี้ครอบคลุมทั้งในแง่ของกาลสมัย และในแง่ของสังคมระดับครอบครัวจนถึงประเทศชาติ และระหว่างประเทศชาติ

6. อิทธิพลทางประวัติศาสตร์ (Historical Influence) หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องระหว่างกลุ่มมนุษย์ที่มีถิ่นฐานอยู่คนละแห่ง แต่มีเหตุให้มาเกี่ยวข้องกัน เช่น การค้าขาย การทำสงคราม เป็นต้น ทำให้เกิดการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมความเจริญให้แก่กันและกัน ซึ่งสถาปัตยกรรมก็สามารถถ่ายทอดให้แก่กันและกันได้

และยังมีลักษณะสถาปัตยกรรมปลีกย่อยอีก 3 ประการ อันเนื่องมาจากอิทธิพลทั้ง 6 ประการที่กล่าวมาข้างต้น อาจแสดงออกให้เห็นได้ชัดเจนหรือแอบแฝงอยู่ ซึ่งลักษณะทั้ง 3 ประการได้แก่

1. ลักษณะแสดงออกซึ่งประโยชน์ใช้สอย (Functional Character)
2. ลักษณะแสดงออกซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี (Traditional Character)
3. ลักษณะแสดงออกซึ่งปัจเจกบุคคลผู้ออกแบบ (Personal Character)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวทางการอนุรักษ์ “Kampung”* บริเวณพื้นที่เมืองชั้นในประเทศอินโดนีเซีย³⁰

* ละแวกบ้านหรือชุมชนชาวมลายู

Haryadi ได้ศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ “Kampung” ของพื้นที่ชั้นในเมือง Yogyakarta ประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งเป็นทั้งที่ตั้งถิ่นฐานและกิจกรรมต่างๆ อันแสดงออกถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ระหว่างชนพื้นเมือง ชาวดัตช์ และชาวจีน แต่ปัญหาก็คือขณะนี้พื้นที่เมืองชั้นในกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วอันเนื่องมาจากการส่งเสริมการลงทุนของรัฐบาล ที่เน้นแต่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่ไม่ได้คำนึงการสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีมานานนับศตวรรษ

ความสำคัญ แห่งประวัติศาสตร์ Yogyakarta เป็นเมืองเล็กๆที่ตั้งอยู่ทางตอนกลางของเกาะ Java และอยู่ใกล้ “Mataram” ซึ่งเป็นศูนย์กลางภูมิภาคโบราณแห่งแรกของจักรวรรดิ Java เริ่มมีบทบาทสำคัญในปีค.ศ.1755 เมื่อกลายเป็นเมืองที่ประทับของสุลต่าน แต่หลังจากที่ได้รับอิสรภาพจากดัตช์ในปี ค.ศ.1945 เมืองนี้ได้กลายเป็นเมืองหลวงของจังหวัด Yogyakarta ส่วนในแง่การเมืองนั้น Yogyakarta มีบทบาทเป็นเมืองศูนย์กลางที่ประกาศตัวเป็นอิสระจากดัตช์ภายใต้การนำของซูการ์โน และยังเป็นแหล่งช่องสุมกำลังของกองโจรต่อสู้เพื่ออิสรภาพจากดัตช์ภายใต้การนำของซูฮาร์โตอีกด้วย

ลักษณะเมือง ศาสนาฮินดูและพุทธมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตชุมชนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8-9 แต่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ศาสนาอิสลามก็เริ่มแผ่เข้ามาแทน ในปีค.ศ.1765 ภายใต้การปกครองของสุลต่าน Agung ภูมิภาค Mataram มีอาณาเขตขยายออกไปกว้างใหญ่ กิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจทำให้เกิดการพัฒนาทางกายภาพทั้งภายในและภายนอกศูนย์กลางของเมือง (หรือที่เรียกว่า “Kraton”) โดยเฉพาะบริเวณถนน Malioboro และถนน Mangkubumi ในปัจจุบันนั้น ถูกวางผังกำหนดให้เป็นแกนหลักเหนือ-ใต้ชื่อ Kraton-Palputih ทั้งนี้เพื่อที่จะทำให้เมืองเกิดการพัฒนาอย่างประสานและเชื่อมโยงกัน

นอกจากนี้ยังมีภาพลักษณ์ (Image) ที่เด่นชัดของเมืองอื่นๆอีก คือ มีกำแพงหนาล้อมรอบเมืองกับมีประตูเข้า-ออกเป็นจำนวนมาก มีตลาด Beringharjo ซึ่งเป็นตลาดที่องค์สุลต่านได้สร้างขึ้นสำหรับประชาชน ถือเป็นตลาดขนาดใหญ่ที่พบได้ทั่วไปในเมืองของพวก Javanese อย่างไรก็ตามเมื่ออิทธิพลตะวันตกเริ่มแผ่เข้ามาในบริเวณศูนย์กลางของเมือง ใน ค.ศ.1790 หลังจากที่อินโดนีเซียตกเป็นประเทศอาณานิคมของดัตช์ กองทหารดัตช์จึงได้สร้างป้อม Vredeburg ใกล้กับ Kraton-Palputih ขึ้น ส่งผลให้เกิดการสร้างที่พักของผู้ปกครองชาวดัตช์ ธนาคารไปรษณีย์ โบสถ์ และหอประชุม ไว้สำหรับบริการชาวดัตช์ใกล้ๆป้อมตามมา ประกอบกับการเกิดขึ้นของร้านค้าชาวจีนเป็นจำนวนมากขนานไปกับแกนด์งกล่าว ทำให้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนบริเวณที่พักอาศัยของพวก Javanese ซึ่งเป็นคนพื้นถิ่นนั้น จะล้อมศูนย์กลางของเมืองเอาไว้และอยู่หลังแนวที่พักอาศัยของพวกดัตช์และจีน ลักษณะของบ้านจะไม่คงทนถาวรเพราะสร้างจากไม้ไผ่ ขณะที่บริเวณนอกตัวบ้านก็ขาดการจัดระเบียบซึ่งลักษณะเช่นนี้จะพบได้ทั่วไปในเขตชนบทเช่นกัน

³⁰ Haryadi, “Conservation of Cultural Settings : The Case of Yogyakarta’s Inner City Kampung,” in *Cultural Identity and Urban Change in Southeast Asia : Interpretative Essays*. Edited by Marc Askew and William S. Logan (Geelong : Deakin University Press, 1994), pp. 209-225.

ปัญหา พัฒนาการทางเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้เมือง Yogyakarta เกิดการพัฒนาทางกายภาพขึ้นอย่างรวดเร็ว สิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่มากมายเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่เมืองชั้นใน ส่งผลต่อการทำลายเนื้อเมืองเก่าที่ถือเป็นที่ตั้งทางวัฒนธรรมที่ก่อกำเนิดมานานนับร้อยๆปี และถือเป็นภาพลักษณ์ที่เด่นชัดของเมือง อาทิเช่น อาคารไม้สักแบบสถาปัตยกรรมจาวา, สุเหร่าขนาดใหญ่, ป้อมทหารและโบสถ์ของพวกดัทซ์, ร้านค้าของชาวจีน, ย่านการค้าบนถนน Malioboro และ Kampung ที่เป็นเอกลักษณ์ของพวก Javanese ซึ่งล้อมอาคารและย่านการค้าเหล่านี้ อีกชั้นหนึ่ง

ในบรรดาภาพลักษณ์เหล่านี้ ดูเหมือน Kampung จะต้องเผชิญปัญหากับแนวทางการพัฒนามากที่สุด Kampung หลายแห่งถูกทำลายลงทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้เพราะความต้องการที่ดินในเขตพื้นที่เมืองชั้นในเพื่อพัฒนาเป็นสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่ ประกอบกับการเป็นที่พักอาศัยของผู้มีรายได้น้อย การมีสภาพบ้านที่ไม่คงทนถาวรและไม่สวยงาม เมื่อเทียบกับภาพลักษณ์อื่นๆของเมืองแล้ว Kampung จึงเหมาะที่จะรื้อย้ายได้ง่ายกว่า

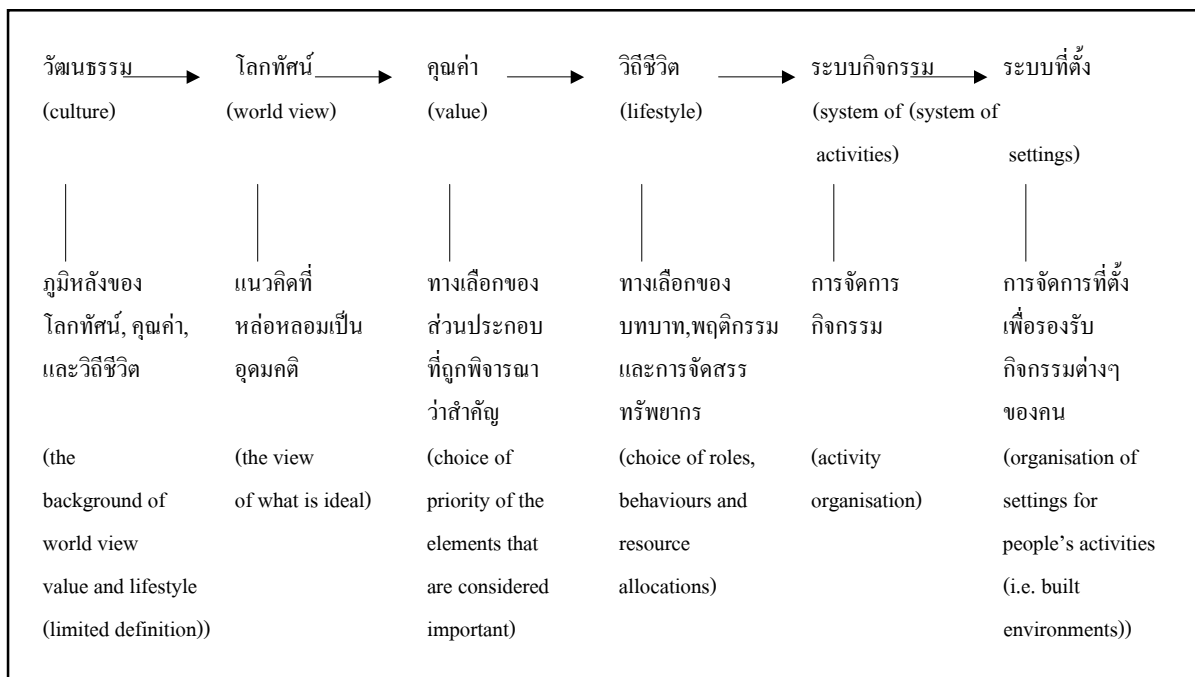
กิจกรรมของผู้ที่พักอาศัยใน Kampung จะเชื่อมโยงกับภายนอกเป็นหลัก เช่น ตลาด Beringharjo, ย่านค้าขายบนถนน Malioboro และแหล่งงานอื่นๆ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้อยู่ในโครงการพัฒนาของรัฐบาลอินโดนีเซีย ที่เน้นผลประโยชน์ของชนชั้นกลางขึ้นไปมากกว่าคนใน Kampung เนื่องจากโครงการพัฒนานี้จะกลายสภาพพื้นที่ให้เป็นย่านของผู้มีรายได้สูง โดยจะตัดการเชื่อมโยงของกิจกรรมทั้งในและนอกบริเวณ Kampung ทำให้ Kampung โดดเดี่ยวจากพื้นที่ชั้นในของเมืองทั้งหมด

แนวทางการอนุรักษ์ Kampung Haryadi นำแนวความคิดของ Amos Rapoport³¹ มาเสนอแผนภูมิที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมมนุษย์กับที่ตั้ง ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ดังกล่าวกับวิถีชีวิตของคนพื้นเมืองดั้งเดิม อันส่งผลไปถึงความสำคัญและสาเหตุที่ต้องอนุรักษ์พื้นที่ Kampung ไว้ เขาสรุปว่า มี 2 วิธีการที่จะนำไปสู่การอนุรักษ์ นั่นคือด้านสังคม-วัฒนธรรม และกายภาพ (There are two common approaches to conservation : socio-cultural and physical.) ซึ่งทั้ง 2 ด้านนี้ถือว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างมาก ทั้งนี้เพราะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านสังคม-วัฒนธรรม จะสะท้อนถึงความสัมพันธ์หรือความเชื่อมโยงด้านที่ตั้งทางกายภาพโดยอัตโนมัติ และแนวทางการวิจัยองค์ประกอบทางสังคม-วัฒนธรรมของ Kampung ในบริเวณเมือง Yogyakarta ชั้นในก็จะสัมพันธ์กับองค์ประกอบด้านกายภาพและพื้นที่ด้วยเช่นกัน กรอบทฤษฎีของ Rapoport สามารถอธิบายความสัมพันธ์ด้านสังคม-วัฒนธรรมและกายภาพได้ดังนี้

จากแผนภูมิที่ 1 เห็นได้ว่าภูมิหลังทางวัฒนธรรมจะเป็นตัวกำหนดระบบกิจกรรมของมนุษย์ (Cultural background determines people's activity systems.) นอกจากนี้ระบบกิจกรรมยังมีความสัมพันธ์โดยตรงกับระบบที่ตั้ง ซึ่งเป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมในแง่กายภาพและพื้นที่นั่นเอง (The system of activities directly relates to the system of settings, that is, the physical and spatial components of culture.) ดังนั้นการทำความเข้าใจระบบกิจกรรมของผู้ที่อาศัยอยู่ใน Kampung จะช่วยทำให้เห็นภาพระบบที่ตั้งชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งระบบที่ตั้งจะไม่ศึกษาเฉพาะแค่ใน Kampung เท่านั้น แต่รวมไปถึงนอกบริเวณ Kampung ที่มีกรอกออกไปทำกิจกรรมด้วย จึงสรุปได้ว่าเมื่อ

³¹ Amos Rapoport, Human Aspect Urban Form (Oxford : Pergamon Press, 1977).

ระบบที่ตั้ง (แง่กายภาพ) สัมพันธ์โดยตรงกับระบบกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ การอนุรักษ์ระบบที่ตั้งจึงต้องอิงกับการอนุรักษ์ระบบกิจกรรมของผู้ที่พักอาศัยใน Kampung ด้วย (Since the system of physical settings directly related to the system of social and economic activities, the conservation of systems of settings must be based on the conservation of kampung residents' systems of activities.)

แผนภูมิ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม พฤติกรรม ระบบกิจกรรม และระบบที่ตั้ง

แต่แนวทางการพัฒนาของรัฐบาลอินโดนีเซียนั้นไม่ได้คำนึงถึงความสำคัญของความสัมพันธ์ดังกล่าวแม้แต่น้อย กลับมีแนวคิดที่จะย้าย “Pasar หรือ ตลาด” ซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งของกิจกรรมหรือศูนย์กลางของวิถีชีวิตชุมชน (Traditional Settings) และถือเป็นภาพลักษณ์สำคัญด้านวัฒนธรรม (Key Cultural Image) ออกไป โดยการจ้างเอกชนเข้ามาปรับปรุงพื้นที่ ทำให้มีการเก็บค่าเช่าที่ในอัตราที่สูงมาก จนคนในและนอก Kampung ซึ่งประกอบกิจการใน Pasar แต่มีรายได้น้อยไม่สามารถสู้กับราคาค่าเช่าที่ได้ ดังนั้นเมื่อแหล่งที่ตั้งของกิจกรรมที่สำคัญต่อชีวิตถูกย้ายออก กิจกรรมต่างๆ อาทิเช่น การทำผ้าบาติก, กิจการร้านอาหาร, ศูนย์รับเลี้ยงเด็ก, กิจการบ้านเช่า หรือแม้แต่ตัวพ่อค้าเร่ ก็ได้รับผลกระทบและต้องเลิกกิจการไป ระบบวิถีชีวิตจึงถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง

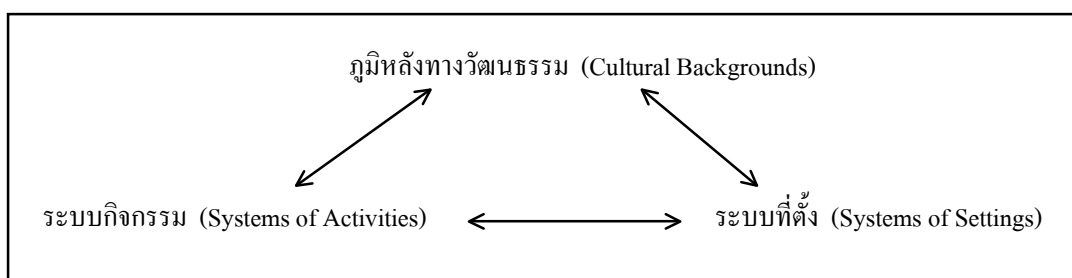
วิธีการพัฒนาที่ยังคงไว้ซึ่งการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญเช่นนี้ Haryadi เสนอว่าควรใช้วิธี “Continuity of Change หรือ การสืบต่อการเปลี่ยนแปลง” ทั้งนี้เพราะการพัฒนานั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ถือเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย เพียงแต่จะต้องระวังการพัฒนาที่ขยายตัวรวดเร็วมากเกินไปและไม่

มีการควบคุม เพราะอาจทำให้เกิดปัญหาต่างๆตามมา เช่น อาจทำให้ประชาชนเกิดความเครียดมากกว่าที่จะเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี หรือโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรม-ประเพณีถูกรบกวน เป็นต้น ซึ่งความคิดนี้ตรงกับแนวคิดของ Rapoport ที่ว่า การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม แต่ก้าวของการพัฒนานั้นควรจะมีอยู่ในสังคมอย่างพอเหมาะ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่เหมาะสม (Development is a culture change and that its pace should be moderated to accommodate the gradual change of people's social structures.)

การที่จะทำให้แนวคิดข้างต้นเป็นจริงได้ก็คือ ควรมีการพิจารณาสร้างนโยบายที่เกี่ยวกับเมืองในประเด็นที่ว่า การพัฒนา (Change) มีความสมดุลกับการอนุรักษ์ (Continuity) หรือไม่ โดยจะต้องตอบให้ได้ว่าอะไรเป็นภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เด่นชัดของเมือง (Key Cultural Image) เพราะสิ่งนี้ถือเป็นรากฐานของสังคม ทำให้สังคมอยู่ได้อย่างมีเอกลักษณ์ และต้องระบุให้ได้ว่าองค์ประกอบของวัฒนธรรมอันไหนเป็นส่วนแกนหลัก (Core) อันไหนเป็นเพียงส่วนขอบนอกหรือเปลือก (Periphery) ซึ่งวัฒนธรรมส่วนแกนหลักนั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆหรือไม่เปลี่ยนแปลงเลย แต่วัฒนธรรมส่วนขอบนอกจะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การอนุรักษ์ส่วนแกนหลักของวัฒนธรรมจะเป็นกุญแจไปสู่ความสำเร็จของการสืบต่อมรดกทางวัฒนธรรม สามารถหลีกเลี่ยงการล่มสลายทางสังคมและวัฒนธรรมได้ ขณะที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงในส่วนขอบนอกของวัฒนธรรมนั้นจะอนุญาตให้มีได้

วิธีการระบุว่าวัฒนธรรมส่วนใดเป็นแกนหลักส่วนใดเป็นขอบนอกนั้น สามารถทำได้โดยอาศัยข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น การดูอายุหรือความเก่าแก่ทางวัฒนธรรม จากนั้นก็ระบุลักษณะของแต่ละวัฒนธรรมที่จะทำการอนุรักษ์ และสุดท้ายคือการจัดระเบียบข้อมูลตามเกณฑ์อายุนั้น ซึ่งการอนุรักษ์ Kampung ก็ควรจะใช้วิธีนี้เช่นกัน

สรุป การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมจะต้องคำนึงถึงลักษณะทั้งแง่กายภาพและไม่ใช่กายภาพควบคู่กัน ทั้งนี้เพราะทั้ง 2 ลักษณะต่างก็ดำรงอยู่ร่วมกัน เช่นเดียวกับการอนุรักษ์ระบบกิจกรรม (Systems of Activities) ก็จะไปสู่การอนุรักษ์ระบบที่ตั้ง (Systems of Settings) ซึ่งทั้ง 2 ระบบนี้จะขึ้นอยู่กับภูมิหลังทางวัฒนธรรม (Cultural Backgrounds) ด้วยเช่นกัน ทั้งหมดนี้สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ซึ่งก็คือการเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์ โดยที่การพัฒนาจะไม่มุ่งเน้นแค่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยการให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากร, ธรรมชาติ และมนุษย์ไปพร้อมๆกัน

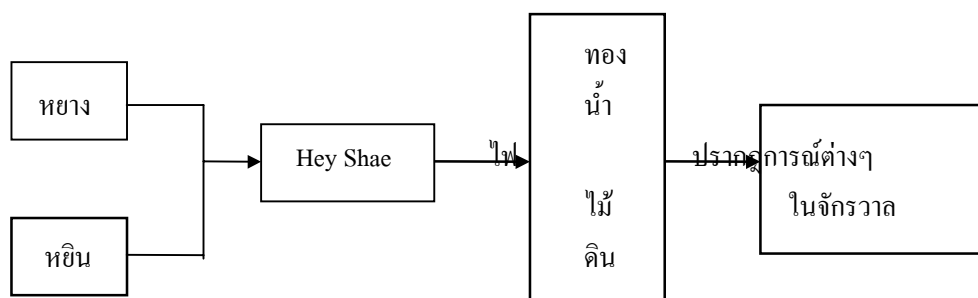
แผนภูมิ 2 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังทางวัฒนธรรม, ระบบกิจกรรม และระบบที่ตั้ง

2 ความเชื่อเรื่องฮวงจุ้ย (Fung Shui)* ของชาวจีน³²

Jack Potter ศึกษาถึงอิทธิพลของฮวงจุ้ยที่มีต่อระบบความเชื่อและวิถีชีวิตของคนกวางตุ้งในหมู่บ้าน Ping Shan เขตปกครองพิเศษฮ่องกง ประเทศจีน ซึ่งนอกเหนือจากการมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อลัทธิหรือประเพณีการบูชาบรรพบุรุษแล้ว ในด้านกายภาพของหมู่บ้านนั้นก็ยังมีแง่มุมที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่น่าสนใจดังนี้

พวกเขาเชื่อว่า มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีหรือร้ายขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติตัวต่อสิ่งเหนือธรรมชาติในระดับที่พอเหมาะกับคนๆนั้น ความสำเร็จในวิถีชีวิตแต่ละคนไม่ได้ขึ้นอยู่กับความพยายามหรือความขยันขันแข็งแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับโชคซึ่งเกิดจากการใช้ประโยชน์จากพลังเหนือธรรมชาติในชีวิตของแต่ละคนด้วย นั่นคือจักรวาลเป็นเสมือนเวทีอันประกอบไปด้วย มนุษย์, พลังเหนือธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่มาร่วมแสดงในบทบาทต่างๆ เช่น การเกิด-ตาย, การประสบความสำเร็จ-ความล้มเหลว เพียงแต่ความโชคดีของแต่ละคนจะขึ้นอยู่กับ การใช้องค์ประกอบข้างต้นบนเวทีได้ดีเพียงใด โดยมี Hey Shae เป็นพลังงานแรกเริ่มที่ทำให้การแสดงบนเวทีจักรวาลข้างต้นเป็นจริง มันเป็นเสมือนพลังหรืออิทธิพลที่เดินผ่านไปทั่วพื้นที่จนเกิดกลายเป็นพื้นผิวโลกขึ้น (The hey shae, a kind of primordial energy, is the vital animating principle of the universe...conceived of it as flowing or pulsating through the land configurations that form the earth's surface.)

Hey Shae ประกอบไปด้วย 2 ขั้วพลัง นั่นคือ 1) หยาง แทนพลังด้านสว่างและเพศชาย (ผู้กระทำ) (the bright and active male principle) 2) หยิน แทนพลังด้านมืดและเพศหญิง (ผู้ถูกกระทำ) (the dark and passive female principle) Hey Shae ที่แสดงอยู่ในหยางและหยินจะเปลี่ยนรูปกลายเป็นองค์ประกอบ 5 ชนิด นั่นคือ ทอง, น้ำ, ไฟ, ไม้ และดิน ซึ่งจะเกิดการผสมผสานและเปลี่ยนแปลงแทนที่อย่างหลากหลาย จนกลายเป็นสิ่งต่างๆที่ปรากฏอยู่ในจักรวาลนี้

แผนภูมิ 3 การเกิดปรากฏการณ์ต่างๆในจักรวาลอันเนื่องมาจาก Hey Shae

ส่วนฮวงจุ้ยก็เป็นแนวคิดที่มีรากฐานคล้ายกับ Hey Shae นั่นคือ เป็นพลังเหนือธรรมชาติที่สัมพันธ์กับพื้นฐานของที่ดินและน้ำบนพื้นผิวโลกที่จะคอยกำหนดทิศทางการไหลของ Hey Shae และจะส่งผลเกี่ยวพันอย่างยิ่ง

* พลังเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าจะบันดาไลต์ทั้งดีและร้ายให้ได้ แปลตรงตัวว่า “ลมและน้ำ”

³² Jack Potter, “Prescientific Theory and Religious Practice” in *The Chinese Way in Religion* (2nd edition) (Belmont : Wadsworth Publishing Company, 1998), pp. 13-17.

กับโชคชะตาของมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกนี้ (The configurations of land forms and bodies of water on the face of the earth direct the flow of the hey shae and that this has great implications for the fate of the world's human inhabitants.)

ฮวงจุ้ยถือเป็นแหล่งของโชคและผลดีทั้งหลาย บุคคล, ครอบครัว หรือตระกูลใดที่ประสบความสำเร็จ นั่นเพราะพวกเขามีฮวงจุ้ยที่ดี ตรงกันข้ามกับบุคคล, ครอบครัว หรือตระกูลที่ประสบความล้มเหลว นั่นก็เพราะพวกเขามีฮวงจุ้ยที่ไม่ดี อย่างไรก็ตามฮวงจุ้ยอาจให้อันตรายร้ายแรงหรือพลังทำลายได้ถ้าปฏิบัติต่อมันไม่เหมาะสม โดยอาจส่งผลไม่เฉพาะกับครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งเท่านั้นแต่อาจจะทั้งหมู่บ้านหรือทั้งตระกูลเลยก็ได้ จึงทำให้เกิดผู้เชี่ยวชาญหรืออาจารย์ด้านฮวงจุ้ยคอยจัดการพลังลึกลับที่เกี่ยวกับฮวงจุ้ยที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน

ตำแหน่งของหมู่บ้านเกือบจะทั้งหมดทลวงดูรวมทั้งหมู่บ้าน Ping Shan มีฮวงจุ้ยเป็นตัวกำหนด ทั้งนี้ก็เพื่อความมั่งคั่งและความปลอดภัยของลูกหลานในอนาคตข้างหน้า โดยถ้าเป็นไปได้หมู่บ้านจะต้องสร้างตรงเชิงเขาเพื่อฮวงจุ้ยจะได้ไหลจากยอดเขาที่สูงกว่าลงมาสู่บรรดายอดเขาที่ต่ำกว่าแล้วไหลรวมลงสู่หมู่บ้าน และจะต้องมีสายน้ำไหลผ่านหน้าหมู่บ้านคอยถ่วงการไหลของฮวงจุ้ยจากภูเขาให้เกิดพลังที่สมดุลกัน การวางผังของหมู่บ้าน ความสูงของบ้านในหมู่บ้าน ขนาดและรูปทรงของหลังคาบ้าน ตำแหน่งของประตูและทิศทางที่จะเปิดประตู การสร้างห้องน้ำ การตกแต่งบ้านทั้งภายในและภายนอก ล้วนแต่ถูกกำหนดโดยฮวงจุ้ยทั้งสิ้น นอกจากนี้ทุกหมู่บ้านจะต้องมีป่าเล็กๆสำหรับปลูกต้นไม้ฮวงจุ้ยทำหน้าที่เสมือนเป็นม่านกันหลังหมู่บ้าน บางหมู่บ้านถึงกับเลื่อนการก่อตั้งหมู่บ้านไปเป็นปีๆ เพื่อที่จะให้ต้นไม้ฮวงจุ้ยสูงถึงระดับที่กำหนดไว้ จนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังคงมีการทะเลาะเบาะแว้งกันในหมู่บ้านกับเรื่องที่คุณเหมือนจะไร้สาระ เช่น จะอนุญาตให้สร้างหน้าต่างใหม่ในบ้านได้หรือไม่ เพราะถ้าหากเพื่อนบ้านเกิดเจ็บป่วยหรือเป็นโรคร้ายขึ้นก็จะต้องโทษว่าฮวงจุ้ยของหมู่บ้านโดนรบกวนเพราะหน้าต่างบานใหม่ ผู้ชายบางหมู่บ้านถึงกับไว้หนวดตามรูปแบบที่กำหนด เพราะผู้เชี่ยวชาญทางฮวงจุ้ยบอกว่ามันจะช่วยป้องกันไม่ให้ความโชคร้ายและเงินทองไหลไปจากชีวิต หรือแม้แต่ตำแหน่งการวางเตียงเจ้าสาวก็ยังต้องขึ้นกับฮวงจุ้ย

การไหลของกระแสฮวงจุ้ย จะเป็นไปตามแรงดึงดูดเหมือนกระแสน้ำเพียงแต่ควบคุมได้ยากกว่า ดังนั้นเพื่อให้ได้รับประโยชน์สูงสุดจากกระแสฮวงจุ้ยจะต้องมีการกักเก็บไว้ในปริมาณที่พอเหมาะ เพราะหากเก็บไว้มากเกินไป พลังของมันอาจทำลายคนที่เกี่ยวข้องได้ หรือหากเก็บไว้น้อยเกินไป ชาวบ้านก็อาจไม่ได้รับโชคที่ดีเท่าที่ควร ดังนั้นเพื่อเก็บพลังพิเศษดังกล่าวและเพื่อขจัดสิ่งไม่ดี จึงต้องมีการตั้งกำแพงหน้าตึก หน้าหมู่บ้าน หรือหน้าศาลบรรพบุรุษ

กุญแจสำคัญของศาสตร์ฮวงจุ้ย คือ การเปลี่ยนแปลงกระแสน้ำอาจนำไปสู่การสลายไปของพลังฮวงจุ้ย ในบริเวณนั้นๆ ได้ ดังนั้นบริเวณที่มีฮวงจุ้ยดีจะต้องมองเห็นกระแสการไหลของน้ำเสมอ ทั้งนี้เพราะน้ำจะเป็นตัวสร้างความสมดุลให้กับพลังของ Hey Shae ที่ไหลไปสู่พื้นที่หรือบริเวณนั้นๆ แต่หากบางพื้นที่มีกระแสน้ำไหลออกก็อาจแก้ไขได้ เช่น หมู่บ้าน Ping Shan และเจดีย์ของหมู่บ้านถูกสร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่เสมือนเป็นกำแพงที่กั้นฮวงจุ้ยให้กับกลุ่มหมู่บ้านและศาลบรรพบุรุษในแถบนั้นไม่ให้ถูกกวาดออกสู่ทะเลผ่านทางแม่น้ำที่ไหลผ่านหน้าหมู่บ้าน

โครงสร้างแต่ละอย่างจะมีความต้องการพลังวงจู้ที่แตกต่างกัน วงจู้ที่เหมาะสมสำหรับหมู่บ้านหรือวัดขนาดใหญ่อาจสร้างความพิวาศให้กับสุสานขนาดเล็กได้ ระดับสมดุคที่เหมาะสมของวงจู้ จะต่างกันไปสำหรับบ้านแต่ละหลัง หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ศาลบรรพบุรุษแต่ละแห่ง สุสานแต่ละที่ หรือวัดแต่ละวัด วงจู้เป็นศาสตร์ที่ต้องอาศัยความแม่นยำแน่นอนเป็นอย่างมาก และมีรายละเอียดปลีกย่อยมากมายสำหรับการใช้งานที่ต่างกัน ความผิดพลาดเพียงไม่กี่ฟุตของตำแหน่งสุสานหรือป่าช้า หรือความสูงแค่ 2-3 นิ้วของหลุมศพบรรพบุรุษ อาจนำไปสู่ความแตกต่างระหว่างความสำเร็จและความมิโชคของผู้สืบทอดตระกูล

เจ้าหน้าที่รัฐบาลโดนโจมตีมากมาย ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับวงจู้เป็นส่วนใหญ่ อาทิเช่น ชาวบ้านในหมู่บ้าน Ping Shan เคยอ้างว่า เพราะรัฐบาลส่งกองมาตั้งสถานีตำรวจบนภูเขาหลังหมู่บ้าน ทำให้ตัดกระแสการไหลของวงจู้คนท้ายหมู่บ้านจึงตายเป็นจำนวนมาก หรือเรื่องการสร้างถนนและตึกใหม่ใกล้หมู่บ้านที่ไปทำลายพลังวงจู้เป็นเหตุให้ชาวบ้านดำเนินการฟ้องร้องดำเนินคดีกับรัฐบาลอยู่เนืองๆ โดยเรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายชดเชยค่าเสียหายอันเกิดจากการทำลายวงจู้ของพวกเขา ถนนส่วนใหญ่ในเขตนี้จึงคดเคี้ยวไปมา ซึ่งไม่ใช่ความผิดพลาดทางด้านวิศวกรรม แต่เป็นเพราะถูกวงจู้กำหนด

3 ความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อกับหมู่บ้านชาไตลื้อในสิบสองพันนา³³

จุเหลียงเหวิน ได้ทำการวิจัยด้านสถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไตในสิบสองพันนา ในส่วนของความเชื่อทางศาสนากับหมู่บ้านสรุปได้ว่า ศาสนาดั้งเดิมหรือความเชื่อในเรื่องภูติผีและวิญญาณมีรากฐานมาจากวิถีชีวิตของบรรพบุรุษชนชาติไตในอดีตนับจากยุคสังคัมล้าสัตว์และหาพืช ก่อนจะเปลี่ยนแปลงกลายเป็นสังคัมเกษตรกรรมที่มีถิ่นฐานที่ตั้งเป็นหลักแหล่งถาวร ความเชื่อนี้ผสมกลมกลืนกับคำสอนของพุทธศาสนาที่แผ่เข้ามาในช่วงหลายร้อยปีที่ผ่านมา และมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชนชาติไตในด้านต่างๆ เห็นได้ชัดจากการวางผังหมู่บ้าน การปลูกสร้างวัดตามคติศาสนาพุทธ การกำหนดรูปทรงบ้านเรือน ช้างฉาง ตลอดจนบ่อน้ำประจำหมู่บ้าน เขาแบ่งระยะเวลาในการศึกษาออกเป็น 2 ช่วง คือ

1. สมัยที่ความเชื่อหรือศาสนาดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อหมู่บ้าน

ชนชาติไตในสิบสองพันนาอาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบขนาดใหญ่ล้อมรอบด้วยเทือกเขาอันอุดมสมบูรณ์ และหมู่บ้านบางส่วนก็กระจายอยู่ตามแนวที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญตามเชิงเขาและตามหุบเขาสูงที่มีป่าไม้ขึ้นหนาแน่น จากตำแหน่งที่ตั้งที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ก่อนช่วงโคคเคี้ยวจากสังคัมสมัยใหม่ ประกอบกับการเป็นสังคัมกสิกรรม ก่อให้เกิดวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมสะท้อนผ่านทางระบบความเชื่อเรื่องการนับถือผีและบรรพบุรุษที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อหาคำตอบและอธิบายสิ่งลึกลับต่างๆ พวกเขาเชื่อว่าธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นดวงอาทิตย์ สายฝน แม่น้ำ พุงนา ต้นไม้ ป่าไม้ ล้วนเป็นที่สถิตย์ของวิญญาณที่มีพลังและอิทธิพลเหนือมนุษย์

³³ จุเหลียงเหวิน, ชนชาติไต : สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไตในสิบสองพันนา, แปลโดย งามพรรณ เวชชาชีวะ (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2534), หน้า 9-33.

การนับถือวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้พัฒนาไปพร้อมกับการก่อกำเนิดหมู่บ้านและเมือง เห็นได้จากเทพองค์แรกของพวกเขา คือ “พรานเทพ”^{*} ได้ถือกำเนิดขึ้นในยุคที่ยังเป็นสังคมล่าสัตว์และหาพืชก่อนที่จะพัฒนามาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ทำให้เกิดเทพอื่นๆตามมา นั่นคือ เทพประจำป่า ภูเขา ดันไม้ น้ำ พื้นดิน หมู่บ้าน (เสือบ้าน) และเมือง (เสือเมือง) เทพเหล่านี้ล้วนได้รับการเช่นไหว้บวงสรวงหรือมีเทศกาลฉลองประจำปีไม่ได้ขาด

มีตำนานและความเชื่อที่แสดงถึงการให้ความสำคัญต่อถิ่นฐานที่ตั้งบ้านเรือนของชนชาติไต ดังนี้

ไฟ: กำเนิดหมู่บ้านไต ชนชาติไตเชื่อว่าไฟมีคุณอนันต์พอๆกับที่มีโทษมหันต์ ไฟสามารถชำระดาและทรงไว้ซึ่งพลังอันยิ่งใหญ่เหนือมนุษย์ ดังนั้นพวกเขาจึงให้ความเคารพและบูชาไฟ พวกเขาจะใช้ไฟในการกำหนดอาณาบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านที่จะตั้งขึ้นใหม่ มีตำนานเล่าว่า พญาสมมุติซึ่งเป็นผู้นำของบรรพบุรุษชนชาติไตมีดำริที่จะย้ายที่ตั้งจากชุมชนล่าสัตว์มาตั้งหลักแหล่งเป็นสังคมเกษตรกรรม เกิดการอพยพผู้คนลงจากเขาและลงที่ถ้ำที่เคยใช้เป็นที่อยู่อาศัย พญาสมมุติได้จุดไฟเผาทุ่งหญ้าและดงแรมในหุบเขาขึ้น ลมพัดพาไฟลามออกเป็นบริเวณกว้าง เมื่อไฟดับลงตรงที่ใดก็ถือเอาที่ตรงนั้นเป็นสุดเขตแดนหมู่บ้าน และยังสั่งให้ปลูกไผ่และต้นไม้ต่างๆไว้เป็นหลักเขตรอบบริเวณหมู่บ้านด้วย

ประตูทางเข้าหมู่บ้าน พญาสมมุติยังกำหนดให้ทุกหมู่บ้านจะต้องสร้างประตูทางเข้าหมู่บ้านไว้ 4 ประตู คือประตูทางทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก โดยถือให้ประตูทิศตะวันออกเป็นประตูหลัก และบังคับให้ทุกคนต้องใช้ประตูใดประตูหนึ่งในสี่ประตูเท่านั้นในการเข้า-ออกเพื่อเดินทางไปต่างเมือง ห้ามใช้ทางเดินเท้าข้ามทุ่งตามใจชอบเป็นอันขาด นอกจากนี้ยังกำหนดให้มีช่องประตูข้างประตูแต่ละทิศอีก 2 ประตู คือประตูขวัญและประตูผี ทุกๆปีชาวบ้านจะต้องจัดงานฉลองประตูใหม่ให้กับประตูทั้งหมดนี้ ในระหว่างงานฉลองชาวบ้านจะใช้เชือกฟางเชื่อมต่อประตูทั้งสี่ โดยสมมุติว่าเป็นกำแพงหมู่บ้าน เชื่อกันว่าพิธีนี้จะขับไล่เคราะห์ภัยจากวิญญาณร้ายให้ห่างไกลจากหมู่บ้านได้

ไ้บ้าน ทุกหมู่บ้านจะต้องจัดตั้งสถานศักดิ์สิทธิ์หรือที่เรียกว่า “ไ้บ้าน” ขึ้น ถือเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านนั้นๆ และมีกฎหรือข้อห้ามละเมิดไ้บ้านมากมาย อาทิเช่น ห้ามบุคคลใดเคลื่อนย้ายไ้บ้านเป็นอันขาด ห้ามชาวบ้านเคลื่อนย้ายไ้บ้านเป็นอันขาด ห้ามชาวบ้านย้ายที่ตั้งหมู่บ้านไปยังที่แห่งใหม่จนกว่าไ้บ้านจะพังทลายลงเองตามอายุขัย เป็นต้น ตำแหน่งของไ้บ้านจะไม่อยู่ตรงศูนย์กลางของหมู่บ้าน แต่จะตั้งอยู่รอบนอกหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะที่ตั้งของไ้บ้านมักจะถูกกำหนดเมื่อแรกตั้งหมู่บ้าน โดยยึดตามเส้นขอบที่ไฟศักดิ์สิทธิ์กำหนดเขตแดนของหมู่บ้าน ไ้บ้านมักมีต้นไม้ใหญ่ปลูกล้อมไว้ให้ร่มเงา หรือมีก้อนหินขนาดใหญ่หรือฐานดินก่อขึ้นเพื่อกำหนดที่ตั้งไว้ นอกจากนี้ไ้บ้านจะถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านแล้ว ยังถือเป็นศูนย์รวมกิจกรรมต่างๆของลูกบ้านทั้งหลายด้วย ชาวไตในสิบสองพันนาถือว่าไ้บ้านเป็นเสมือนหัวใจของหมู่บ้าน การทำลายหรือด่างละเมิดเหยียบย่ำจึงถือเป็นการลบหลู่อย่างรุนแรง และยังเชื่อกันอีกว่าไ้บ้านสามารถส่งผลให้พืชผลข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ได้อีกด้วย

^{*} ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองจากภัยอันตรายและช่วยให้การล่าสัตว์สัมฤทธิ์ผล

เสื่อบ้าน-เสื่อเมือง “เสื่อบ้าน” หรือบรรพชนผู้ล่วงลับทั้งที่เป็นผู้นำตามตำนานหรือผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน เป็นส่วนที่ช่วยให้สังคมของชนชาติใดสามารถรวมตัวกันได้อย่างเหนียวแน่นทั้งในระดับหมู่บ้านและเมือง โดยเสื่อบ้าน จะได้รับการยกย่องและเช่นสรวงบูชาเสมือนเป็นเทพประจำหมู่บ้าน มีการจัดพิธีกรรมบูชาเสื่อบ้านเป็นประจำทุกปี ทั้งนี้เพราะถือเป็นผู้ที่ได้ประกอบคุณงามความดีให้กับชนรุ่นหลัง โดยในวันจัดพิธีกรรม ชาวบ้านจะปิดหมู่บ้าน และถนนทุกสาย ทางเดินทุกเส้นทางที่นำไปสู่หมู่บ้านจะถูกปิดกั้นด้วยกิ่งไม้หรือแผ่นฟาก หากเป็นแม่น้ำก็จะนำแพไม้ไผ่ไปขวางไว้ จากนั้นชาวบ้านจะใช้เชือกฟางหรือสายลัญจณ์ล้อมหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนกำแพง ห้ามคนในออกและคนนอกเข้ามาในหมู่บ้าน คนต่างถิ่นไม่ว่าจะเป็นพระภิกษุหรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองก็ไม่สามารถเข้ามาร่วมพิธีได้ หากเป็นหมู่บ้านหลายๆหมู่บ้านอยู่รวมกันหรือที่เรียกว่า “เมือง” ก็จะมีเทพประจำเมือง หรือที่เรียกว่า “เสื่อเมือง” คอยปกป้องรักษาเมือง และจะมีการจัดพิธีศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเป็นประจำทุกปีเช่นเดียวกัน ทั้ง “เสื่อบ้าน” และ “เสื่อเมือง” ถือเป็นตัวอย่างของเทพที่ได้รับการบวงสรวงเป็นพิเศษ และสะท้อนให้เห็นว่าชนชาติใดให้ความสำคัญกับถิ่นฐานที่ตั้งบ้านเรือนมาก และความเชื่อนี้ก็ยังคงสืบเนื่องตกทอดมาจนปัจจุบัน

2. สมัยที่พุทธศาสนาเข้ามามีอิทธิพลต่อหมู่บ้าน

เมื่อพุทธศาสนานิกายหินยานแผ่ขยายเข้ามา ทำให้เกิดการผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิม กลายเป็นแกนหลักในโลกทัศน์ของชนชาติใด เห็นได้จากแทบทุกหมู่บ้านจะมีวัดประจำหมู่บ้านและมักจะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่โดดเด่นเป็นพิเศษ มีการวางผังและตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญ ศรัทธาสูงสุดต่อพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาใจบ้านเอาไว้ และมีกิจกรรมต่างๆทั้งในพื้นที่วัดและพื้นที่บริเวณใจบ้าน

แต่จากความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทำให้ประเพณีเก่าแก่เริ่มจางหายไป จากวิถีชีวิต เห็นได้ชัดจากบทบาทของใจบ้านในฐานะศูนย์รวมจิตใจเริ่มลดน้อยลงและหลีกเลี่ยงให้กับความสำคัญของวัดที่เพิ่มมากขึ้น

จุฬาลักษณ์ เหวิน ยังได้แบ่งประเภทของหมู่บ้านไตในสิบสองพันนาที่เขาได้ศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. หมู่บ้านที่ยึดตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ได้แก่

- หมู่บ้านตั้งริมทางหลวง เช่น บ้านทราย บ้านเต้า บ้านไฮ และบ้านกิน
- หมู่บ้านตั้งริมฝั่งแม่น้ำ เช่น บ้านดอนหลวง บ้านเอียน และบ้านเหนือ ที่ขึ้นต่อเมืองลา
- หมู่บ้านตั้งอยู่บนลาดเขาเชื่อมต่อกับที่ราบ เช่น บ้านอิน บ้านกิน และบ้านยางคำ
- หมู่บ้านตั้งในหุบเขา เช่น บ้านฮ่า
- หมู่บ้านมีถนนหลวงผ่านกลาง เช่น บ้านถิ่น บ้านโลงของ และบ้านเชียงล้าน ในเชียงรุ่ง
- หมู่บ้านติดริมขอบเมืองใหญ่ เช่น บ้านเชียงล้าน บ้านก่อ บ้านเต้า และบ้านทะเลฮ่า ในเมืองลำ

โดยสภาพภูมิประเทศเป็นปัจจัยสำคัญในการวางผังหมู่บ้าน ขณะที่ความงามตามแบบสถาปัตยกรรม เช่น ภูมิทัศน์หรือเส้นขอบฟ้าเป็นเพียงปัจจัยรอง นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดว่าที่ตั้งของหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคมสำคัญ ตลอดจนขนาดและที่ตั้งของศูนย์กลางเมือง ทั้งหมดนี้มีอิทธิพลต่อรูปแบบการพัฒนาของหมู่บ้านชนบทของชนชาติได้ปัจจุบันด้วย

2. หมู่บ้านที่ยึดตามที่ตั้งของวัดประจำหมู่บ้าน ได้แก่

- หมู่บ้านที่มีวัดตั้งอยู่ทางด้านหน้าของหมู่บ้าน เช่น บ้านหอยที่เมืองฮาย
- หมู่บ้านที่มีวัดตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน เช่น บ้านโลงของ
- หมู่บ้านที่มีวัดตั้งอยู่ด้านหลังของหมู่บ้าน เช่น บ้านฮา
- หมู่บ้านที่มีวัดตั้งอยู่บนลาดเขาหรือบนเนินสูง เช่น บ้านไฮ
- หมู่บ้านที่มีวัดตั้งอยู่นอกหมู่บ้าน เช่น บ้านลุย และบ้านเชียงโลง
- หมู่บ้านที่ไม่มีวัดประจำหมู่บ้านแต่มีวัดกลางร่วมกับหมู่บ้านอื่น เช่น เมืองเซ่

ไม่ว่าวัดประจำหมู่บ้านจะตั้งอยู่ในตำแหน่งใด ตำแหน่งที่ตั้งมักจะอยู่ในที่อันโดดเด่นมองเห็นได้ชัดเจนจากที่ไกล และที่ตั้งของวัดยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญและศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อศาสนาด้วย

โดยสรุป ลักษณะการวางผังหมู่บ้านตามแบบไถมีความสืบเนื่องกันมาหลายร้อยปี โดยมีอิทธิพลจากความเชื่อดั้งเดิมและศาสนาพุทธเป็นตัวกำหนด แต่สภาพทางภูมิศาสตร์ก็มีส่วนกำหนดผังหมู่บ้านมากที่สุด ขณะที่เส้นแกนและความสมดุลแทบจะไม่มี ความสำคัญเลย ผังหมู่บ้านจึงไม่เป็นรูปตาข่าย แต่จะมีทางเข้าหมู่บ้านหลายทาง และถนนทุกสายล้วนเชื่อมต่อกันและทอดนำไปสู่ศูนย์กลางของหมู่บ้าน นั่นคือวัดหรือลานที่ตั้งใจบ้าน (หรือลานที่เคยเป็นที่ตั้งของใจบ้านมาก่อนในอดีต) ซึ่งลานนี้มักมีต้นโพและต้นไทรล้อมรอบ ทำให้กลายเป็นสถานที่สาธารณะที่ร่มรื่นใช้ในงานมหรสพหรือเทศกาลต่างๆ ขณะเดียวกันสันหลังคาของบ้านเกือบทุกหลังจะหันไปในทิศทางเดียวกัน เช่น มักรันไปในทิศใดทิศหนึ่งหรือหันไปในทิศเดียวกับสันหลังคาโบสถ์ เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความเคารพบูชาพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตามหากหมู่บ้านนั้นสร้างอยู่บนที่ลาดชันหรือตามสันเขา สันหลังคาบ้านก็อาจหันไปในทิศที่ต่างกัน ทั้งนี้เพราะสภาพตามธรรมชาติของที่ตั้งจะเป็นตัวกำหนด นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านจะมีเส้นแบ่งเขตที่ชัดเจน เช่น มีลำธาร คลองส่งน้ำ หรือคันทนาเป็นที่หมายแบ่งเขต บ้านจะเรียงรายเป็นระเบียบสองฟากถนน แต่ถ้าหากหมู่บ้านมีการขยายตัวและมีการสัญจรไปมาคับคั่งในอนาคต ก็อาจเกิดปัญหาการจราจรขึ้น ขณะเดียวกันวัสดุที่ใช้ในการสร้างบ้านจากไม้และไม้ไผ่ก็อาจก่อให้เกิดอัคคีภัยขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะทุกบ้านยังคงมีเตาไฟอยู่บนเรือน

4 สถาปัตยกรรมไถในหมู่บ้านต่างๆของจังหวัดแม่ฮ่องสอน³⁴

อรศิริ ปาณินท์ ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมไถในพื้นที่หมู่บ้านต่างๆของจังหวัดแม่ฮ่องสอน และสรุปว่า เรื่องราวของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นนั้นมีความเชื่อมโยงกับที่มาของรูปแบบการใช้สอย การจัดที่ว่าง

³⁴ อรศิริ ปาณินท์, สถาปัตยกรรมไถ (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, 2539).

และมวลทางสถาปัตยกรรม ทำให้ต้องศึกษาลึกลงไปถึงกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ ประเพณี ศาสนา ซึ่งส่งผลกระทบต่อวางผัง กลุ่มบ้าน หมู่บ้าน เป็นระบบนิเวศวิทยาที่แฝงไว้ด้วยความเชื่อต่างๆ และแนวคิดการอนุรักษ์ระบบนิเวศวิทยาของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน การดำรงชีวิต และการให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อการดำรงชีวิตตามวิถีทางเกษตรกรรมอย่างแยกย่อย

ภาพหมู่บ้านไตในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวเป็นกลุ่มบ้านอันมีลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมท้องถิ่นทั้งในด้านสังคมและความเชื่อ โดยทุกหมู่บ้านที่ได้ทำการศึกษาจะมีโครงสร้างทางกายภาพหลักดังนี้ 1.) ตัวหมู่บ้าน 2.) หอเจ้าเมือง 3.) เสาโอบบ้าน 4.) วัด หรือสำนักสงฆ์ 5.) ลำน้ำ หรือแม่น้ำ และ 6.) ไร่ นา

ความเชื่อทั้งในด้านความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้าและพระ จะมีความเกี่ยวเนื่องกับพื้นที่ส่วนกลางที่สำคัญๆ ของหมู่บ้าน เช่น ช่วงบ้าน แหล่งที่ตั้งเสาหลักบ้าน(เสาโอบบ้าน) แหล่งที่ตั้งหอเสื่อบ้าน วัด ทั้งหมดมีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมและสังคมชุมชนโดยส่วนรวม เนื่องจากเป็นแหล่งที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำกิจกรรมเป็นระยะๆ ตลอดปี ทำให้ความผูกพันในระบบครอบครัว เพื่อนบ้าน มีความใกล้ชิดและเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ลักษณะของผังกายภาพของหมู่บ้านสามารถบ่งบอกถึงวิถีการดำรงชีวิตโดยส่วนรวมได้ชัดเจน

ในส่วนของตัวบ้านเองก็มีการใช้พื้นที่ในบ้านที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความเชื่อต่างๆ อาทิเช่น การวางตำแหน่งห้องนอน ตำแหน่งของหิ้งพระ เป็นต้น ดังนั้นความเชื่อจึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดตำแหน่ง รูปร่าง และสัดส่วนที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรม

จากแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ทราบถึงภาพรวมของความสัมพันธ์ระหว่างคติความเชื่อ วิถีชีวิตชุมชน และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งยังมีภาพของความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันของทั้ง 3 สิ่งอย่างชัดเจนและเป็นเอกลักษณ์ สามารถนำไปเป็นกรอบในการศึกษาความสัมพันธ์ในพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้เพื่อนำไปปรับใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ศึกษา และพื้นที่อื่นๆที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมต่อไปในอนาคต

คติความเชื่อของล้านนา

1. คติความเชื่อทางพุทธศาสนา
 - 1.1 ไตรภูมิ
 - 1.2 จตุโลกบาล
 - 1.3 พระอุปคุต
 - 1.4 นาค
 - 1.5 ทิศและตำแหน่งของวัดและองค์ประกอบภายในวัด
2. คติความเชื่อทางการถือผี
 - 2.1 ศาลผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง

2.2 สุสาน

3. คติความเชื่อด้านการตั้งถิ่นฐาน

3.1 เสาใจบ้าน

3.2 ทิศ

3.3 ตำแหน่ง

1. รูปทรงของที่ดิน (Landform) โดยรูปทรงของที่ดินและลักษณะทั่วไปของที่ดินจะเป็นตัวกำหนดรูปทรงของเมืองเป็นลำดับแรก ซึ่งจะต้องคำนึงถึงลักษณะทางกายภาพหรือสภาพภูมิทัศน์ของพื้นที่นั้นๆ เป็นประการสำคัญ เช่น

-พื้นที่ที่แบนราบสามารถก่อสร้างงานสถาปัตยกรรมได้ทั้งแนวตั้งและแนวนอน

-พื้นที่ที่มีเนินสลับอยู่เล็กน้อยอาจจะเหมาะสำหรับสถาปัตยกรรมในแนวตั้ง โดยเริ่มจากส่วนยอดเนินแล้วต่อเนื่องมาตามความลาดของเนิน

-พื้นที่ที่เป็นเนินลาดชันมากหรือหุบเขา อาจต้องจัดวางอาคารให้สอดคล้องกับทิศทางการขึ้นและตกของดวงอาทิตย์หรือทิศทางลม

นอกจากนี้ในแต่ละกรณียังจะต้องคำนึงถึงคุณค่าความงามของพื้นที่ ตลอดจนการออกแบบที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมด้วย

ลักษณะเด่นของสภาพภูมิทัศน์ เช่น หน้าผา ยอดเขา แม่น้ำ ฯลฯ และรายละเอียดของสภาพภูมิทัศน์ที่แวดล้อมกันนั้นมีส่วนสำคัญในการกำหนดสภาพภูมิทัศน์ของเมืองร่วมกับงานสถาปัตยกรรมและรูปทรงของพื้นที่เช่นกัน ทั้งนี้เพราะอาจช่วยเสริมให้งานสถาปัตยกรรมและวางผังชุมชนมีความงดงามยิ่งขึ้นได้ เช่น ลักษณะและสีของพื้นดิน รูปร่างของเส้นทางน้ำ หรือลักษณะการย่นตัวของต้นไม้ในพื้นที่ เป็นต้น งานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณชุมชนหรือเมืองเก่าควรได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษ เพราะช่วยให้มองเห็นวิวัฒนาการของเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับสภาพแวดล้อมได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้บริเวณที่มีสภาพภูมิทัศน์ที่งดงามก็สมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์ไว้ในคงอยู่ตามธรรมชาติ เพื่อช่วยเพิ่มพูนคุณภาพของชีวิตภายในเมืองให้ดียิ่งขึ้น

2. พืชพันธุ์ธรรมชาติในท้องถิ่น (Natural Verdure) จะมีคุณสมบัติและความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไป ขึ้นกับรูปทรง ขนาด ลักษณะเฉพาะตัว ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล ภูมิอากาศ (Climate)

ลักษณะของรูปทรงของเมืองเอง

ตลอดจนรายละเอียดปลีกย่อยและส่วนประกอบอื่นๆที่ประกอบเข้าเป็นเมือง

ศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพของชุมชนเมือง ซึ่งส่งผลถึงการรับรู้ทางจินตภาพในด้านรวม (Image) ของเมือง ประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ ประโยชน์ใช้สอย (Function) และกิจกรรม (Activity)